

PERSPEKTIVE
IMPLEMENTACIJE
EVROPSKIH
STANDARDA U PRAVNI
SISTEM SRBIJE

KNJIGA 6

ZBORNİK RADOVA

Priredio
Prof. dr Stevan Lilić

BEOGRAD, 2016

Lektor i korektor
Irena Popović

Tehnički urednik
Zoran Grac

Priprema
Dosije studio, Beograd

Štampa
JP Službeni glasnik

ISBN 978-86-7630-688-6

Tiraž
100

Adresa redakcije
Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
Centar za izdavaštvo i informisanje
Bulevar kralja Aleksandra 67
Tel./faks: 30-27-725, 30-27-776
e-mail: centar@ius.bg.ac.rs
web: www.ius.bg.ac.rs

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
340.137(4-672EU:497.11)(082)

PERSPEKTIVE implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije : zbornik radova. Knj. 6 / priredio Stevan Lilić. – Beograd : Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo i informisanje, 2016 (Beograd : Službeni glasnik). – 330 str. ; 24 cm. – (Biblioteka Zbornici)

Na spor. nasl. str.: Perspectives of Implementation of European Standards in the Serbian Legal System. – Tekst lat. i ćir. – Tiraž 100. – Str. 9–10: Predgovor / urednik ; Forward / editor. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Summaries.

ISBN 978-86-7630-688-6

1. Лилић, Стеван [уредник] [аутордодатног текста]

а) Право – Хармонизација – Европска унија – Србија – Зборници
COBISS.SR-ID 229752844

Проф. др Јовица Тркуља*

ИЗМЕЂУ АУТОРИТАРИЗМА И ДЕМОКРАТИЈЕ – ПРИЛОГ КРИТИЦИ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Апстракт

У овом раду аутор сумира резултате свој вишедеценијској истраживања проблема и противречја политичког система Републике Србије које је обавио у оквиру пројекта Правног факултета Универзитета у Београду у периоду 1990–2016. године. Реч је о следећим пројектима: „Конституисање Србије као модерне правне државе” (1992–2004), „Развој правног система Србије и хармонизација са правом Европске уније (правни, економски, политички и социолошки аспекти)” (2004–2014) и „Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије” (2011–2016). Као резултат њихових истраживања, објавио је више чланака и расправа у правним, политичким и социолошким публикацијама током последњих двадесет њених година. Заједничка тема њихових расправа било је конституисање Србије као модерне демократске правне државе и противречја њеној политичкој систему. У њима су анализирани догађаји у Србији у светлу два теоријска модела друштвених промена – „реформе” и „трансзиције”. Први, процес реформе, коришћен је за разумевање стања и динамике Милошевићеве режима, који је селективно „реформисао” политичко наслеђе покрајинских владавине. Други, процес трансзиције из ауторитарног у демократско друштво омогућен је променама у Србији после 5. октобра 2000. и траје до данас, до 2016. године. На путу те трансформације (тј. демократске трансзиције), која превазилази укуку „реформу”, стоје многе препреке и искушења са којима се суочавало и суочава се српско друштво. Аутор је, у облику завршне свођења резултата, издвојио десет кључних ставова који су од шире, принципјелне значаја за разумевање проблема и противречја политичког система Републике Србије: 1) усуд ауторитарности и личне власти, 2) страначке демократске трансзиције, 3) издаја и аутокомпромисија интелектуалаца, 4) априори неусиљена модернизација, 5) антиномије демократије, 6) оријентација правне државе и владавине права, 7) деградација медија и универзитета, 8) сирењање дискриминације, 9) противречја европеизације и глобализације, 10) неадекватно запошљавање будућности.

* Др Јовица Тркуља, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду. Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта *Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије* (179059), који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Кључне речи: *Политички систем Србије. Ауторитаризам. Транзиција. Правна држава. Антиномије демократије. Пројивречја европеизације и глобализације.*

УВОД

Правни факултет Универзитета у Београду је у периоду крајње ненаклоњеном науци, од 1990. до данас, издвајао значајна финансијска средства и подржавао научноистраживачке пројекте. У већини тих пројеката сам учествовао истражујући отворена питања политичког система Републике Србије у периоду од 1990. до 2016. године: „Конституисање Србије као модерне правне државе” (1992–2004), „Развој правног система Србије и хармонизација са правом Европске уније (правни, економски, политички и социолошки аспект)” (2004–2014), „Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије” (2011–2016) и „Идентитетски преображај Србије” (2015–).

Као резултат тих истраживања објавио сам двадесетак тематски повезаних чланака и расправа у правним, политиколошким и социолошким публикацијама током последњих двадесет пет година.¹ Заједничка

1 У оквиру пројекта *Конституисање Србије као модерне правне државе* (1992–2004), објавио сам следеће текстове: „Маргиналије о правној држави, политичком плурализму и цивилном друштву” (1990), „Супституисање људских права националним” (1992), „Симуловани парламентаризам” (1992), „Антиномије европског и југословенског идентитета” (1996), „Теоријско-методолошке претпоставке разумевања посткомунизма” (1997), „Немогућности уравнотежене уставне владавине” (1998), „Правна држава као правна бајалица” (1997), „Деструкција универзитета” (2000), „Српска демократије, Српска заједница ‘надокнађујућа револуција’” (2001), „Србија на историјској прекретници” (2001), „Крај мита о независном новинарству” (2002), „Србија између ауторитаризма и демократије” (2002), „Глобализација као потчињавање и као шанса” (2003), „Отворена питања уставне реформе у Србији” (2003), „Издаја и аутокомпромитација интелектуалаца у Србији” (2003).

У оквиру пројекта *Развој правног система Србије и хармонизација са правом Европске уније (правни, економски, политички и социолошки аспекти)* (2004–2014): објавио сам следеће текстове: „Модерна демократска држава и транзиција” (2005), „Алтернативна решења статуса Косова и Метохије” (2007), „Апорије правног са владавања ауторитарне прошлости у Србији” (2009), „Дефицити српске легислативе о слободи удруживања” (2010), „Конфузија у српском правосуђу” (2010), „Континуитет квариња медијских закона” (2010), „Различити, али равноправни” (2010), „Антиномије демократије и људских права на прагу XXI века” (2011), „Осуда изгон и рехабилитација Михаила Ђурића” (2011), „Наставна и научна делатност Мирослава Печујлића” (2012), „Контроверзе око Мирка М. Косића” (2013), „Људска права и (не)толеранција” (2014).

У оквиру пројекта *Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије* (2011–2016), објавио сам следеће текстове: „Од неуспешне ка половичној реституцији у Србији” (2011), „Дефицити медијског законодавства у Србији” (2012), „Европска мерила просветитељске мисије Миодрaга Јовичића” (2012), „Реконфигурација светског и европског система моћи и распад Југославије” (2013), „Прилог истраживању феноменологије остракизма интелектуалаца у Србији” (2014), „Родна неравноправност у политици – случај Србије” (2015).

тема тих расправа било је конститусање Србије као модерне демократске правне државе и противречја њеног политичког система. У њима сам анализирао догађаје у Србији у светлу два теоријска модела друштвених промена – „реформе” и „транзиције”. Први, *ѡроцес реформе*, коришћен је за разумевање настанка и динамике Милошевићевог режима који је селективно „реформисао” титоистичко наслеђе политократске владавине. Други, *ѡроцес ѡранзиције* из ауторитарног у демократско друштво омогућен је променама у Србији после 5. октобра 2000. године и траје до данас. На путу те трансформације (тзв. посткомунистичке транзиције), која превазилази пуку „реформу”, стоје многе препреке и искушења са којима се суочавало и суочава се српско друштво.

У истраживању тих процеса и проблема посебна пажња посвећена је 1) принципијелним тешкоћама које се појављују у примени научног објашњења на тумачење актуелних друштвених процеса и 2) постављању ваљаних теоријско-методолошких претпоставки и модела за разумевање тих процеса у друштву.

У овом раду ћу, у облику завршног свођења резултата, издвојити десет кључних ставова до којих сам дошао у тим истраживањима и који су од ширег значаја за заснивање научнокритичког модела објашњења природе и противречја политичког система Републике Србије: 1) усуд ауторитарности и личне власти, 2) странпутице посткомунистичке транзиције, 3) издаја и аутокомпромитација интелектуалаца, 4) апорије неуспеле модернизације, 5) антиномије демократије, 6) порицање правне државе и владавине права, 7) деструкција медија и универзитета, 8) спречавање дискриминације, 9) противречја европеизације и глобализације, 10) негативно запоседање будућности.

УСУД АУТОРИТАРНОСТИ

1.1. Српска државна ѡрагедија. У дугој и тегобној повести Србије, последња деценија ХХ и прва деценија ХХI века остаће забележене као судбоносне. Те деценије се могу назвати годинама државне трагедије српског народа. После осам деценија живота у држави коју је сматрао својом, српски народ се нашао раздвојен у више државних творевина. У Хрватској је Србима прописан статус националне мањине, да би потом, након четворогодишњег крварења у рату, доживели највећи егзодус у својој историји. У Босни и Херцеговини, којој је међународна заједница признала независност и међународни субјективитет, српском народу је оспорен статус конститутивног народа и на њега је сваљена одговорност за један од најстрашнијих етничко-верских ратова који су вођени у ХХ веку.

Одвајање Црне Горе у самосталну државу и јачање сецесионизма Албанаца на Космету и тзв. аутономаштва у Војводини наговештају су нових несрећа и политичких пораза. Посебно је трагично и онеспокојавајуће отварање питања статуса Космета у условима заоштрених ратних

сукоба и крајње неповољних међународних околности. Косовски сукоби и трагична збивања кретали су се од 1999. до данас у правцу пораза Србије као државе и Срба као народа. Такозвана република Косово проглашена је 2008. године за државу на територији Републике Србије противно Уставу Србије. Тај чин је признала већина земаља чланица ОУН и Европске уније. Косовски Албанци ће, према свему судећи, добити међународно признату државу у којој ће се наставити процес нестата Срба са Космета. Демографски, то је умногоме већ остварено.

Данашњи положај је последица владавине недораслих политичких елита које су у улози вазалних велможа током протеклих деценија разориле материјални и духовни потенцијал српског народа, претворивши га у губитника. Територије на којима су вековима живели претежно Срби налазе се у саставу других држава. Млађи и образовани део нашег народа трајно се исељава, друштвено богатство се одлива у иностранство и на приватне рачуне, изгубљени су историјски савезници и углед који смо имали у свету. Урушене су готово све друштвене вредности: животни услови су катастрофални, незапосленост рекордна, социјална сигурност никаква, здравствено стање нације болесно, просвећеност забатаљена, духовни живот занемарен. Наука, уметност и филозофија изопштене су из друштвеног живота.

Уместо да такво стање мотивише на протест и побуну, друштво се препустило равнодушности и апатији, као да је постојеће стање судбина од које нам нема спаса. Готово да нема јавне критичке речи, медији су режимски или пригушени, једва да има опозиционог живота. Практично се враћамо једноумљу, култу личности и клими неталасања, (ауто)цензури.

У таквој ситуацији ваља имати у виду „да су путеви и правци будућег развоја српског народа докучиви само погледу који одлучно стреми према ономе што мора бити, да те правце и путеве можемо одредити искључиво ако делатно учествујемо у њиховом отварању и пробијању, то јест једино ако и уколико уистину радимо на успостављању идентитета и интегритета нашег народа, искључиво ако и уколико се стварно залажемо за његово јединство споља и изнутра”²

1.2. Усуд личне ауторитарне власти. Лична власт ауторитарног типа у Србији има дугу традицију. У широком луку од Карађорђа и Милоша Обреновића до Слободана Милошевића и Александра Вучића преовладавају ауторитарни облици политичких режима, у којима нема разлике између приватног и јавног и у којима се политика своди на макијавелистичку технику владања. Реч је о политичким системима у којима се политичка власт апсолутизује и приватизује, а стварно су слободни само они који ту власт остварују. Уз то, процесе модернизације и демократизације заустављали су чести ратови и агресивна политика

2 Михаило Ђурић, „Слово љубве 1994”, *Искусиво разлике*, Сабрани списи, књига 9, Службени гласник, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2009, 276.

великих сила. Отуда не треба да изненађује што је у Србији свагда више цењен поредак од слободе, ауторитарни режим од демократског, и што су њени поданици радије волели да буду у чврстим и поузданим рукама цезаристичког, по могућности харизматског вође.

Данашњи политички систем у Србији дубоко је утемељен у тој ауторитарној традицији. У њему су наглашени елементи личне власти у форми парламентаризма, уз плебисцитарну подршку маса. Актуелни режим је беоуч у дугом ланцу ауторитарне, неконституционалне владавине на овом простору. Иначе, ланац личне ауторитарне власти показао се као много јачи и истрајнији од свих алтернативних демократских механизма. Стога и данас као опомињући глас реалности звуче речи Стојана Новаковића написане 1908. године: да су српске земље законити наследници римског аутократизма и империјализма те да, „покрај свих звучних фраза модерног либерализма, још увек има у нашем народу присталица старинске девизе ‘Бог на небу, а цар на земљи’. Диктатори и аутократи и у нас су се често јављали а увек има људи који би их желели, у име спасавања државе или општег реда, законитости и безбедности”.³

Разлози усуда ауторитаризма дубоко су укореењени у бићу српског друштва, у бити патријархалног, предграђанског, које ће још дуго утицати на карактер власти. Реч је о традицији источњачког деспотизма и самодржавља, у којем се политичка власт своди на технологију владања, комбинованог са искуствима бољшевичког политичког модела централистички организоване партије срасле са ауторитарном државом, системске спреге између носилаца власти и поданика, са ауторитарним вођом.⁴

Политички режими у Србији у протекле две деценије дубоко су утемељени у тој ауторитарној традицији. После слома Титовог цезаропопулистичког режима, настајали су „нови (квази)харизматски цезаропопулистички режими, заоденути у танку форму демократских институција и у испразне декларације о владавини права и правној држави, које у стварности, као и у ранијем режиму, имају све мање реалних упоришта”.⁵ У тим режимима су наглашени елементи личне власти у форми парламентаризма, уз плебисцитарну подршку маса.

То се прво односи на владавину Слободана Милошевића, која није утрла пут демократији и владавини права већ плебисцитарном цезаризму.⁶ Од 5. октобра 2000. до данас (од Ђинђића и Коштунице до Тадића

3 Стојан Новаковић, „О улози владоаца у државном организму”, у: Живојин Перић, *Политичке студије*, Геца Кон, Београд 1908, 8.

4 Миодраг Јовичић, *Лексикон српске уставности 1804–1918*, „Филип Вишњић”, Београд 1999, 123.

5 Милан Матић, *Српска политичка традиција*, Институт за политичке студије, Београд 1998, 139.

6 „Колико су по Уставу Републике Србије велика овлашћења шефа државе, најбоље сведочи помало парадоксалан податак да бивши југословенски председник никада није располагао тако широким уставним овлашћењима. Ово је био разлог да неки аутори у најновијем уставу Републике Србије с правом виде ‘наговештај царизма’,

и Вучића) у Србији је на делу и даље лична, ауторитарна владавина, с тим што је успостављен тип политичког система који се у теорији означава као *династијеја*, спој рђавих страна олигархије и демократије. После 2012. године, доласком на власт Српске напредне странке, формиран је *клијентелистички пољитички режим*, који се одржава демагошким еклектицизмом (спојем плебисцитарног цезаризма и династије).

1.3. Нејоспојање демократске пољитичке културе. У традицији српског народа преовладавају елементи не демократске већ парохисјалне и патријархалне културе, која се као жиг утиснула у све сегменте политичког живота. У њој доминира митско-ослободилачка традиција која тежи да постигне јединство у борби против спољашње опасности. Отуда су овде нагонске колективне снаге народа увек у стању бдења против могућих опасности које прете од других народа, вера и војски. Национални идентитет и херојска постигнућа увек иду испред мирних цивилизацијских и демократских компромиса у интересу напретка.⁷

Борбеност, ригидност и реваншизам чине замену за демократске преговоре, аргумент снаге за снагу аргумента, узурпација за легитимна правила процедуре и сличне пандане. Зато су на овим просторима веома сужене могућности за толеранцију и дијалог између различитих политичких оријентација. Обрасци такве политичке културе преовладавају и дан-данас. У складу са борбеном балканском традицијом, дијалог се код нас схвата као ратни реквизит, тако да се дијалог овде води преко мушице са руком на окидачу.

Уз то, велика је истина да замагљена представа о својој прошлости ствара замагљену представу о сопственој садашњости, услед чега је друштвена и политичка свест нашег народа и данас битно одређена заблудама, фикцијама и митовима. Историчари упозоравају да је таква представа о себи самом слаб темељ за упознавање другог и артикулацију било каквог рационалног односа према њему. Разумевање државног и националног интереса које почива на таквој свести нужно мора бити у сукобу са стварношћу и суштински одступа од захтева модерног доба. То је оно што Србима и осталим балканским народима не дозвољава да израсту у самосвојне модерне нације и што их константно гура на руб цивилизације. Стога они иду из пораза у пораз, као да је пораз њихова судбина.

1.4. Нејолеранција и експремизам. Од ослобођења од Турака и стварања корена модерне српске државе па до почетка ХХI века друштвени живот у Србији обележен је жестоким политичким обрачунима. Од устаничких дана, војска, полиција и сила у рукама владара коришћени су за обрачун са политичким противницима и одржање

односно 'успостављање председничких привилегија' под плаштом парламентарног система" – Лидија Баста Посавец, „Уставна демократија и недемократска конституција друштва – Србија под Уставом од 1990“, у: *Распад Југославије – Продужетак или крај аџоније*, приредили: Радмила Накарада, Лидија Баста Посавец, Слободан Самарџић, Институт за европске студије, Београд 1991, 115.

7 Вид. Милан Матић, *Српска пољитичка традиција*, 49–50.

личне власти. Политички неистомишљеник се лако квалификовао као државни непријатељ и издајник којег треба, чак и физички, одстранити из друштвеног живота. Нетолеранција, ригидност, политички екстремизам и реваншизам, говор мржње и сличне аномалије постали су и остали уобичајени начини политичке комуникације у Србији.

Политички екстремизам се у Србији манифестовао на разне начине: плахост и охолост војда и књаза и њихових војвода, политичка убиства владара (Карађорђа, Михаила и Александра Обреновића, Александра Карађорђевића, Ивана Стамболића, Зорана Ђинђића и других), гушење народних буна, државни и војни удари, убиства министра и посланика, црвени терор од 1944. године и надале, посткомунистичке диктатуре, ванредна стања и сл.⁸

Дакле, последњих 200 година у Србији је насиље представљало политичку константу. Чести ратови, изградња државе, промене граница и присилне миграције, култ силе и самовлашћа обележили су друштвени и политички развој Србије. Тако је једно од кључних питања које је оптерећивало друштвени развој Србије од устанака до данас, осим нерешеног националног и социјално-економског, било и питање репресије, те у том контексту и кршења људских права.⁹

Схватање неистомишљеника као непријатеља утицало је на обликовање „борбене” политичке културе, у којој се посезање за репресивним мерама развило у систем владања. Тек започета изградња грађанског друштва и демократских институција прекинута је појавом тоталитарних идеолошких концепција и политичких пракси. Самовлашће српских владара, тоталитаризам и ауторитарни национализам драматично су повећали степен насиља, чинећи репресију трајном карактеристиком политичке, друштвене и културне историје Србије.

Та традиција је настављена. Живимо у времену нетрпељивих, у условима када је говор мржње и оружја обесмислио сваки политички напор, када се олако потежу прејакe речи од којих се страда као од метка. Политички обрачуни и екстремизам постали су уобичајени начин општења, са погубним и далекосежним последицама. На власти се смењују вазалне велможе, чија ће самовоља и зловоља обележити једну од најбеднијих и најжалоснијих страница наше новије историје.

2. СТРАНПУТИЦЕ ПОСТКОМУНИСТИЧКЕ ТРАНЗИЦИЈЕ

2.1. Срицање демократије. Након пада Берлинског зида 1989. године и почетних скромних резултата посткомунистичког неимарства, данас убрзано сазрева уверење да је драматичан слом реалног соција-

8 Вид. „Политички екстремизам у Србији”, тематски број часописа *Hereticus*, бр. 2, 2007, текстови Слободана [Г.] Марковића, Слободана Антонића и Јове Бакића, 9–67.

9 Вид. Олга Поповић Обрадовић, *Парламентаризам у Србији 1903–1914*, друго издање, ИП „Логистика” и Мултидисциплинарни центар за подстицање интегративних процеса и хармонизацију права, Београд 2008, 432–436.

лизма – слом старог режима, али не и старог друштва, које се политичким декретом не може променити и претворити у цивилно друштво. Захваљујући тој самосвести, очигледно је да је посткомунистички ход ка модерном демократском друштву тежак и мукотрпан. Нововековна политичка историја упозорава да тај пут води кроз лавиринте традиционално-патријархалне заједнице, странпутице социјално-класних и политичких конфликта те поноре грађанских и етничко-верских ратова. То је иста траса којом је прошла већина западноевропских земаља у изградњи модерног друштва гарантоване слободе и стабилне демократије, које почива на универзализму људских права, ограничењу власти и цивилном друштву.

Полажући темеље модерног друштва (тзв. повратак у модерну), посткомунизам је после дуготрајне блокаде социјалног учења поново принуђен да се врати својим неапсолвираним задацима модерне политичке историје – срицању првих и најтежих лекција политичке демократије. У том смислу, у неколико расправа осветљени су проблеми освајања грађанске демократије на начин посткомунизма. У центру пажње су била питања о претпоставкама, могућностима и препрекама за успостављање демократије и владавине права у посткомунистичким земљама.

Када је реч о Србији, она се прво крајем осамдесетих година прошлог века суочила истовремено са кризом идентитета и кризом легитимитета. Тадашња политичка елита, на челу са Милошевићем, јасно се „одлучила за одрицање од идентитета, а за одлагање питања о свом легитимитету”.¹⁰ То је, пак, имало за последицу одлагање либералнодемократске конституције друштва у далеку будућност. Тиме је у принципу оспорен сваки покушај институционалне стабилизације и консолидације демократије, која заправо једина може маргинализовати ауторитаризам и популизам. Стога су политички режими који су се смењивали од 1990. године до данас (од националпопулизма и плебисцитарног цезаризма, до династеје и клијентелизма), уместо историјског дисконтинуитета, практиковали континуитет и тзв. ретроградну стагнацију. У реалности, постојао је у континуитету политички систем у којем су фактички негирана основна начела либералнодемократског поретка. Након четврт века тегобне транзиције, Србија још није апсолвирала поменуте лекције модерне политичке историје: грађанско друштво, грађанин и предузетник, правна држава и владавина права, подела власти, политички плурализам, јавност и слобода информисања, партиципативнодемократски тип културе, цивилно друштво.

2.2. Национализам као политичка технологија. Битна димензија посткомунистичких друштава јесте национализам који израста на тлу недовршене модернизације и доживљава институционализацију у главним структурама политичког система. Национализам се овде инструментализује, тако што се редукује на интересе политичких елита (наци-

10 Лидија Баста Посавец, „Уставна демократија и недемократска конституција друштва – Србија под Уставом од 1990”, 111.

ократија). Оне свој изгубљени легитимитет настоје поново да успоставе на апсолутан начин: нацијом, односно шовинизмом који националне елите свесно изазивају и подстичу. Тако је национализам, попримајући идеолошко-религијску фасцинацију и функцију, постао *иолиїичка тїехнолоїија*.¹¹

У том контексту, деведесетих година XX века, на простору од Балтика до Јадрана, створене су бројне нове нације-државе. Једна од кључних полуга у тим процесима био је национализам, који је веома брзо освојио велики део изгубљеног политичког и идеолошког простора, те ревитализовао посустали систем моћи у посткомунистичким режимима. На тај начин је успостављена делотворна симбиоза између национализма и тоталитарних снага политичког система, што је велика опасност и препрека за демократију. Јер, народ је – у смислу *еїноса* (а не грађанин и *демос*) – постао одлучујућа детерминанта друштвених и политичких процеса.

Људска и грађанска права и слободе редукују се и супституишу слободама и правима нације. „Земља је мала, али је наша. Локални барјак вије се над киповима локалних великана.”¹² Поново се показало да су у последња два века у Средњој и Источној Европи различити покрети и идеологије били пролазни, а да је сталан био само национализам.¹³

У теорији се тај феномен објашњава чињеницом да се већина посткомунистичких друштава, у која спада и Србија, одликује високим степеном примарне, претполитичке комплексности и мултинационалним саставом становништва. Падом реалсоцијалистичких режима, те потискиване разлике еруптивно су избиле на површину, често доводећи у питање и сáм опстанак заједнице (на пример, Југославије, Чехословачке, СССР-а). Стога је национализам једна од главних препрека у демократској конституцији посткомунизма јер је политичко субјективирање национално одређених колективитета неспојиво са схватањем демократије као заједнице засноване на апстрактном субјективитету грађанина.

2.3. Детерминантне иранзиције. Унутрашње детерминанте транзиције посткомунистичких земаља разоткривају велика противречја и поларизације у економском, социјалном и националном животу, мноштво оштрих конфликта који их распињу између ауторитарног и демократског поретка (а који се кристалишу у хибридном карактеру политичког система и политичке културе). Осим унутрашњих фактора, значајна детерминанта транзиције посткомунистичких земаља јесте утицај спољашњих сила – великих светских сила, мултинационалних организација

11 Исаија Берлин, „Национализам у прошлости занемарен данас моћан”, *Овгје*, год. XXI, бр. 270, Подгорица мај 1990, 7; Иштван Бибо, „Беда малих држава источне Европе”, *Руковейи*, бр. 5, Суботица 1989, 57; Ralf Dahrendorf, *Betrachtungen über die Revolution in Europa*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1990.

12 Ђерђ Конрад, „Постоји ли још сан о Средњој Европи”, у: *Искушења ауїномије*, Сарајево 1991, 150.

13 Istvan Deak, „Uncovering Eastern Europe s Dark History”, *Orbis*, Winter, 1990, 64.

и мултинационала. Оне се, у складу са својим интересима, јављају као подстицај или ограничење унутрашњим демократским процесима. Стога је епилог транзиције посткомунистичких земаља крајње неизвестан.

За посткомунистичке земље транзиција је нужна и неизбежна – али је крајње неизвесно да ли ће њен исход бити демократско или ауторитарно друштво, консолидација или слом демократије, улазак у модерно друштво или пад на предграђанске (претполитичке) облике егзистенције и доминације. Историјски исход транзиције одредиће дејство и правац њених унутрашњих и спољашњих (међународних) детерминанти. У неким случајевима превагу могу имати унутрашњи, у неким спољашњи фактори; али је сигурно да ће коначни епилог бити резултат дејстава обеју детерминанти, а смер крајње амбивалентан: подстицај или ограничење демократске транзиције.

Уместо мира и демократизације глобалног поретка, након слома реалсоцијализма наступила је трка за глобалном прерасподелом моћи, праћена новим тежњама за доминацијом и експанзијом.

2.4. Одговорност елита. После пада Берлинског зида 1989. године и краја биполарне поделе света наступила су тектонска померања у Европи и свету. У тим променама догодио се слом СФР Југославије, под утицајем спољашњих и унутрашњих фактора. Унутрашњи узроци су имали улогу нужног, а спољашњи чиниоци довољног услова распада Југославије. Спољашњи, међународни фактор био је дубоко укључен у збивања у Југославији, да би касније, прихваћен од свих страна у сукобу, израстао у кључног, али не и непристрасног актера решавања југословенске кризе. Тај фактор је учествовао у смиривању сукоба у Југославији. Али је он, следећи своје парцијалне интересе, допринио њиховом распиривању и одгањању мирних решења.

У тим процесима Србија се непромишљено и неодговорно нашла на путу најмоћнијих светских сила (САД, Немачке, НАТО-а) и зато је платила највећу цену и доспела у позицију светске периферије, са свим трагичним консеквенцијама (структурална зависност и стварна подређеност, надексплоатација, дужничко ропство, пауперизација, развој неразвијености и слични ефекти).

Велика је трагедија нашег народа што смо, у време тих тектонских померања у Европи и свету до данас, имали несрећу да нам на челу државе буду вазалне велможе – политички пигмеји недорасли времену, националним и државним интересима. Они су више водили рачуна о интересу својих иностраних сизерена и ментора него о интересу властитог народа и државе. Они нису разумели не само нову логику светскоисторијских токова, већ ни најелементарније чињенице. Нису схватили стару пословицу која каже: „Када се слонове туку и када воде љубав – највише страда трава.“ Нису хтели да прихвате да су Срби мали народ, који није у стању да утиче на глобална политичка кретања.

На другоме месту је одговорност интелектуалних елита, које су у тим драматичним збивањима изневериле свој позив. Уместо да са ста-

новишта струке понуде одговоре на изазове времена и поставе путоказе и светионике у мрачном и сумном времену – они су у већини или дигли руке од интелектуалног рада и стваралаштва у својим струкама, или су ушли у политичку арену, политички се ангажовали, те на тај начин не само издали већ и аутокомпромитовали свој позив.

Захваљујући таквим политичарима и интелектуалцима, после 5. октобра 2000. године ове српске квазиелите попримаће све више карактер *компрадорске елите*.¹⁴ Оне ће дозволити да јој се наметне јарам неолибералног ропства. Након тога, колонијална поробљеност српске државе и народа постајала је све већа, очигледнија и погубнија.

Под вођством тих елита пошли смо путем периферне европске колоније, изгубили самопоштовање и достојанство, дубоко зашли у сиромаштво и кренули у духовно и физичко искорењивање. Трагично опадање наталитета, изгон и емиграција становништва последњих деценија озбиљно су упозорење да се Срби могу свести на безначајну етничку групу и на крају нестати с лица земље. То је поразни салдо владавине поскомунистичких режима и неодговорних елита у Србији од 1989. до данас.

3. УЛОГА ИНТЕЛЕКТУАЛАЦА

3.1. Усуд остракизма интелектуалаца у Србији. – У нашој историји, од турског доба до данашњих дана, од Доситеја Обрадовића и Вука Караџића до данас, постоји остракизам интелектуалаца: неповерење и најгори однос Срба према својим најумнијим људима, посебно интелектуалцима. Према њима су властодршци и народ имали и данас негују подозрив и омаловажавајући однос. Њихова антиинтелектуална девиза „Све писмене људе у Србији треба понизити, протерати или побити” – примењивана је на интелектуалце у безбројним варијантама од Ђакове буне 1825. године до данас.

Када се пажљиво анализирају сви периоди репресије од устаничких дана до данас, запазићемо да је у свима њима константа био прогон аутономних интелектуалаца у различитим областима.

3.2. Бољшевички антиинтелектуализам и деликт мишљења. Након Другог светског рата на остракизам интелектуалаца у Србији „накалемио” се бољшевички антиинтелектуализам, који је системски и систематски негирао правну државу, независну уметност и слободно мишљење. У периоду од 1945. до краја деведесетих година, у Србији и Југославији је на делу био политички систем у којем је технологија политичке репресије била добро осмишљена – комплексна и делотворна. Идејно-политичка основа те репресије била је ригидна комунистичка идеологија, култ Титове личности, те деловање партије и друштвених

14 Вид. Слободан Антонић, *Лоша бесконачност, Прилози социологији српског друштва*, Библиотека „Политика и друштво”, Службени гласник и Досије студио, Београд 2012, 56–72.

организација. Инструменте политичке репресије чинили су војска и полиција, као инструменти силе и службе државне безбедности. Нормативноправни оквир политичке репресије оствариван је кривичноправним законодавством и инструментализацијом правосуђа, а реализован је у четири типа изгона интелектуалаца: (1) прогон народних непријатеља, (2) суђење за деликт мишљења, (3) забране књига, новина, часописа, позоришних представа, филмова и ТВ емисија и (4) културно-политички случајеви.

Будући да су узроци, садржина и појавне манифестације поменутих случајева политичке репресије и прогона интелектуалаца у Србији недовољно истражени у нашој друштвеној науци, неопходно је критичко преиспитивање ауторитарних аспеката прошлости српског друштва и културе и ново критичко вредновање наше савремене политичке и културне историје. Јер, остракизам интелектуалаца непримерен је модерном друштву које се заснива на владавини знања, научно-техничком прогресу, поштовању слободе, демократије и владавине права. Присуство аутономног, критичког интелектуалца у модерном полису кључ је слободе и демократије. Стога изгон зналаца и расуло интелектуалног хабитуса могу имати кобне последице за судбину нашег народа и државе.

3.3. Издаја и аутокомпромитација интелектуалаца. Од деведесетих година прошлог века до данас, бројни водећи српски интелектуалци, уместо да са становишта струке дају одговоре о драматичним збивањима на прелому векова – ушли су у политичку арену и ангажовали се као лидери странака, велики везири и интелектуални вазали политичких моћника, политички камелеони и кетмани, пришипетље разних фондова и фондација, ратни и антиратни профитери, мисионари.¹⁵ Њихова улога је била кључна у етаблирању личних ауторитарних режима у Србији од Слободана Милошевића до Александра Вучића. Немали број српских интелектуалаца је националистичким страстима и погубним политичким одлукама прибавио морални ауторитет, те тако постао промотер мржње и рата.

Тако је дошло до издаје и аутокомпромитације интелектуалаца у Србији.¹⁶ Улазећи у политичку арену, они су сагорели као научници и истраживачи, а потом компромитовали и потрошили ионако скроман кредит интелигенције у Србији. Формирана је политикантска, вазална интелигенција, сачињена од бројне армије партијских аналитичара, кабинетских саветника, експерата, портпарола, али и корумпираних

15 О мисионарској и месијанској интелигенцији видети: Срђан Врцан, „Неке напомене о улози интелектуалца овдје и данас”, зборник *Интелектуалци у транзицији* (приредио Ј. Тркуља), Народна библиотека „Јован Поповић”, Кикинда 2003, 131–142; Слободан Антонић, „Мисионарска интелигенција у данашњој Србији”, *исто*, 229–231.

16 Уп. Жилијен Бенда, *Издаја интелектуалаца*, Социјална мисао, Београд 1996; Ђорђе Тасић, *Међународна правна свесћ*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2002, 90; Душан Батаковић, „Суноврат српске елите”, *Нова српска љолићичка мисао, нав. дело*, 139–144.

професора универзитета, научних саветника и истраживача, новинара, уредника и других интелектуалних посленика који зарад вишег статуса, разних привилегија, брже политичке или професионалне промоције прихватају поданички однос интелектуалних вазала и кетмана.

Многи од тих интелектуалних вазала и лакеја играли су и играју кључну улогу у прогонима аутономних интелектуалаца, чије се мишљење не подудара са мишљењем већине, посебно власти. Ипак, највеће зло није улазак водећих српских интелектуалаца у политичку арену, већ чињеница да они нису урадили оно што су по свом занату и професији морали да учине – да као научници, уметници, ствараоци понуде стручне и компетентне одговоре на изазове времена. Напротив, они су се показали, једнако као и њихови политички ментори – недорасли времену, националним циљевима и потребама. Јер, они „не предњаче у изношењу нових замисли и идеја, већ далеко најчешће паразитирају на отпацама старих истрошених идеологија. Сви су они махом ухваћени у мреже владајућих глобално-стратегијски усмерених технократских планова и подухвата, сви се они углавном крећу у оквирима уских и површних, чак до отужности шаблонских, наравно, демократски обојених схватања и уверења.”¹⁷

Једну од појавних манифестација болесног стања у српском друштву представља болест интелектуализма и високоумља „полуинтелектуалаца” (о којима је писао Слободан Јовановић), која има за последицу неприродну појаву – да је образованих људи све више, а ваљаних људи све мање. У Србији је данас све више зналаца, али мало људи.

Треба истаћи да ова издаја и аутокомпромитација није својствена само српским интелектуалцима и није обележила само њихово јавно деловање протеклих деценија. Она је, као својеврсна „немоћ духа”, карактеристична и за већину надмених и самозадовољних европских интелектуалаца, који, уместо да предњаче у изношењу нових замисли и идеја, деценијама паразитирају на отпацама старих, истрошених идеологија и теорија. Многи од њих су, такође, прихватили улогу интелектуалних лакеја који прибављају морални и интелектуални легитимитет својим политичким лидерима.

„Нема ничег особеног у томе како европски интелектуалци просуђују данашња политичка кретања у свету, нити је могуће запазити никакав озбиљнији мисаони садржај у њиховим политичким говорима и иступима. Сви они углавном слепо следе владајућа схватања и обичаје, сви се они мање или више прагматички поводе за дневнополитичким потребама и интересима. Између њих и обичних професионалних политичара нема никакве битне разлике. Њихов видокруг је исто тако ограничен и осакаћен као и видокруг њихових политичких савезника или противника, а њихов језик исто тако штур и приземан као и језик ових других.”¹⁸

17 Михаило Ђурић, „Немоћ духа”, *Искусво разлике*, Сабрани списи, књига 9, Службени гласник, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2009, 278.

18 *Исто*.

3.3. Аутономни критички интелектуалци. Насупрот бројној армији компрадорских квазиинтелектуалца, кетмана, скретача пажње, фабриканата магле и произвођача кича и лажи, који су издали свој позив – у Србији постоје и аутономни критички интелектуалци: истински зналци и ваљани људи. То су они малобројни интелектуалци који су ишли својим аутономним путем, сматрајући да је он једини примерен њиховом људском и професионалном ангажману. То је пут теоријског истраживања, стручне, филозофске и уметничке артикулације драматичних збивања.

Они нису ни издали свој позив нити су се аутокомпромитовали. То су они припадници наше интелигенције који обично немају праву прилику да у медијима и на јавној сцени кажу шта мисле. То су они за које народ користи просту, а садржином велику реч ваљан човек, што ће рећи човек који ваља својој породици, општини, земљи, ваља свакој заједници у којој је: човек који гледа на добро заједнице као на своје добро.

Реч је о аутономним критичким интелектуалцима који су успели да сачувају своју аутономну критичку позицију, те да се часно, одговорно и професионално баве својим послом. Присуство и јавно деловање таквих интелектуалаца у српском друштву буди наду и улива поверење да још није све сасвим изгубљено у овом нашем отуђеном и опустошеном свету.

4. ИЗМЕЂУ АУТОРИТАРИЗМА И ДЕМОКРАТИЈЕ

4.1. Ајорије неуспеле модернизације. За разумевање тегобне транзиције Србије из ауторитарног у демократски поредак кључан је процес неуспеле модернизације у Србији. У теорији се разликују два типа модернизације: (1) демократска и (2) ауторитарна. Развој Србије у XX веку до данас оствариван је у оквиру ауторитарног типа модернизације. У Краљевини Србији (од краја XIX века до 1914. године) и првој Југославији (1918–1941) процеси модернизације су се одвијали у моделу примитивног, ауторитарног капитализма; у другој Југославији (1945–1991) у моделу етатистичког социјализма. У трећој Југославији (1992–2000) модернизација је остваривана помоћу формуле плебисцитарног цезаризма, а од демократских промена крајем 2000. године на делу је диригована модернизација популистичког карактера.

Ниједан од тих модела није изашао из оквира ауторитарне модернизације, тако да је заједнички именитељ српског друштва био и остао: неуспела модернизација и њоме условљена неотрадиционалистичка структура друштва. Реч је о ауторитарној, диригованој модернизацији, са мноштвом противречја између патријархалног и грађанског друштва, ауторитарних и демократских тенденција и са бројним диспропорцијама између традиционализма и модерности.¹⁹ Та модернизација се

19 Вид. зборнике радова: *Србија у модернизацијским процесима XX века*, Београд 1994; *Србија у модернизацијским процесима XIX и XX века (2)*, Институт за новију

остваривала и остварује се у одсуству и негацији основних образаца демократске (западне) модернизације, тако да се о њој с разлогом говори као о „модернизацији без модерности” (Ралф Дарендорф), зато што су суспендована два кључна фактора западне модернизације: политичка партиципација и економска лична иницијатива, грађанин и предузетник. Резултат тога је друштво „непотпуне модерности” (Агнеш Хеллер), хронолошки и по низу структурних елемената оно припада модерном друштву, али оно, нажалост, нема битне претпоставке за економску иницијативу и политичку демократију.

У антиномијама неуспеле модернизације и неотрадиционалне структуре друштва у Србији сагорела је велика илузија да се систем либертерских вредности може успоставити независно од његових друштвено-историјских претпоставки. Штавише, сви досадашњи покушаји, од Карађорђевића и Обреновића, преко Броза и Милошевића до Ђинђића, Коштунице, Тадића и Вучића, да се либералнодемократско друштво изгради без основних претпоставки грађанског друштва репресивно-идеолошким механизмима и средствима дириговане привреде завршавали су у диктатури – монополу политике над економијом, партијске државе над друштвом.

4.2. Српска закасна „надокнађујућа револуција”. У петооктобарском политичком преврату 2000. године грађани Србије су учинили искорак из необољшевичког ауторитаризма и на тај начин створили претпоставке за преображај ауторитарног у демократски поредак. Тиме су створене искључиво *ирейиосїавке* за започињање процеса политичке, правне, економске и социјалне трансформације српског друштва у модерно друштво и државу. Нажалост, у годинама после тог преврата у Србији је формиран квазидемократски поредак, у којем су принципи либералнодемократске државе остали само пуко предизборно обећање ДОС-а. Јер су остали нетакнути функционални механизми старог система, укључујући полуге ауторитарне владавине: монопол над финансијским капиталом, државним и идеолошким апаратом, војском и полицијом. Од самог процеса структуралног преображаја система, власти су заправо одустале. Уместо тога, у широком луку од ДОС-а и Ђинђића до напредњака и Вучића, власти су по правилима игре наслеђеног политичког система спроводиле властиту кадровску политику, функционализовале државу, медије и институције.

Посматране у том контексту, промене у Србији након 5. октобра 2000. године нису биле суштинске јер на делу није био дисконтинуитет већ континуитет са претходним типом и механизмима владавине. Отуда се није могло говорити о постмилошевићизму, већ о антимилошевићизму, у којем се одвија магијски обред поништења, али не суштине старог ауторитарног режима, него његових појавних последица. Стога како год борбени досовци, „тадићевци” и „вучићевци” својом револу-

историју Србије, Београд 1998; као и тематске блокове у четири броја часописа *Токви истїорије* за 1993–1994. годину.

ционарном реториком покушавали негирати Милошевићев режим, они су га, уистину, само перпетуисали.

Летимичан поглед на двојно књиговодство владавине „демократских” режима последњих 15 година јасно указује на то да на историјским теразијама минуси далеко претежу над плусевима, да је тзв. досовско-вучићевска демократија крхка и рањива јер њене слабости далеко надмашују врлине. Тиме су широко отворена врата претварању актуелног политичког режима у Србији у симуловану, демагошку демократију. Иза симулакрума либералне демократије скрива се истина о ауторитарној стварности.

Ипак, треба рећи да се Србија после петооктобарског преврата, скидајући милошевићевско рухо и одбацујући ауторитарну реалност, вратила на саме почетке модерног друштва, да би у њима, на темељима грађанског друштва, отпочела изградњу демократске заједнице. Ако је Брозов социјализам био изнуђени интермецо убрзаног надокнађивања индустријализације, Милошевићев националпопулизам и плебисцитарни цезаризам, рачји ход у историјски ћорсокак – Ђинђић–Коштуничина „демократска револуција” и Тадић–Вучићева манипулативна диктатура могле би се дефинисати као закаснела компензаторна револуција која „ослобађа простор за надокнађивање пропуштеног развоја”.²⁰

4.3. Хибридни карактер политичког система. Октобра 2000. године Србија је успела да збаци рухо ауторитарног социјализма и да – преко ноћи – обуче нову либералнодемократску одежду. Она се нашла у некој врсти интеррегнума који траје до данас. Новоформирани политички режими од Ђинђића до Вучића имали су обележја либералне демократије: правну државу и владавину права, парламентаризам, вишестраначки систем, политичку конкуренцију, демократске изборе и сличне тековине. Међутим, изнутра, у погледу садржине, ти политички режими показали су ауторитарна, диктаторска обележја.

Тако је, на ровитом, социјално и национално веома конфликтном тлу, конституисан хибридни политички систем Србије. Он произлази из једне противречне друштвено-историјске ситуације, у којој се разара пређашњи систем и инсталирају стара-нова владајућа класа и нови владајући начин мишљења, али се још не ствара битно другачије друштво. Идеалтипски посматрано, досовски и данашњи политички систем Србије представљају својеврстан хибрид који истовремено садржи сва три типа власти Веберове типологије: традиционални, харизматски и бирократски, а њихови лидери су веома успешна комбинација вође, избавитеља и узурпатора. Они као „вође (демагози) владају, у ствари, на основу привржености својих политичких следбеника и на основу поверења које у његову личност као такву они имају”.²¹

Битна карактеристика хибридног политичког система савремене Србије јесте владавина путем манипулативне диктатуре и раскорак из-

20 Jürgen Habermas, *Die nachholende Revolution*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/Main 1990, 180.

21 Макс Вебер, *Привреда и друштво*, књ. 1, Просвета, Београд 1976, 214.

међу великих циљева-обећања и скромне реализације. Ђинђић је као премијер обећао: посао, правну државу, борбу против корупције, стабилност, европске интеграције. Готово ништа од тога није остварио, не само због кратке владавине и трагичног убиства, него пре свега зато што се окружио опскурним неолибералистичким и квазилибералистичким агентима западних империјалистичких сила (тзв. економским убицама), с којима се кућа јамачно не гради. Његови следбеници су негирани и фактички напустили пут којим је он кренуо. Премијер Вучић је обећао слично: посао, правду, борбу против корупције, привредни раст и улазак у Европску унију.

Међутим, будући да је данас у Србији на делу континуитет са Милошевићвом и досовском владавином, његов маневарски простор да оствари свих пет обећања веома је ограничен. Ограничен је споља све већим уценама и све слабијим конкретним (нарочито финансијским) пројектима подршке. Ограничен је и изнутра. У његовом окружењу је најгори талог из Миошевићевог и досовског времена: превише криминалаца разних боја, ратних и антиратних профитера, малих и великих тајкуна, кетмана и камелеона, белосветских протува, проданих душа, фабриканата магле и произвођача лажи. Интелектуална и медијска сцена Србије данас је најгора у последње три четвртине века. На њој доминирају компрадорска елита и политикантска, вазална интелигенција.

Свестан тих ограничења, Вучић је донеданво био веома опрезан: обећавао је мање, трудио се да уради више. Након избора 2016. године прешао је Рубикон. Обећава све више, а успева да уради све мање. Све чеће моли за још неколико година за прве резултате његове реформе. Према свему судећи, и он ће, као и његови претходници, прећи пут од плебисцитароног цезаризма (Милошевић), који је увелико иза њега, до демагошке династеје (Ђинђић, Коштуница, Тадић). Њен епилог је маргинализација и неславан одлазак са политичке сцене. Уосталом, сва искуства реформатора у Србији су обесхрабрујућа.

5. АНТИНОМИЈЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

5.1. Сџубови ауторитарне владавине. Политички режими који су се смењивали од 1990. године до данас сликовито би се могли приказати као нафтна платформа у океану: видљив је само део изнад површине мора, док су статички стубови који држе платформу и одолевају бурама и разорним таласима испод површине невидљиви. Тај видљиви део политичког система у периоду 1989–2000. био је Слободан Милошевић, у периоду 2000–2012. Ђинђић–Коштуница–Тадић, а од 2012. године Александар Вучић. Међутим, за разумевање карактера тог политичког режима неопходно је имати у виду четири статичка стуба на којима он почива. Ти стубови су у фази етаблирања Милошевићевог режима (1989–1995) били: (1) националпопулизам, (2) партијско-државни и идеолошки апарати, чијим синхроним деловањем је доживео почетком

деведесетих година своје пуно етаблирање уз ореол легитимних вишестраначких избора, (3) војно-полицијски комплекс и 4) политички вођа. Средином деведесетих година, 1995. године, после ратних пораза, економске кризе и санкција, уздрмани су стубови Милошевићевог режима, а неки су се и урушили.

Од тада до данас власт се ослања и одржава захваљујући новим стубовима режима. То су: (1) апсолутни монопол над финансијским капиталом, (2) монопол над идеолошким апаратима (медијима, културним институцијама, академијом, универзитетом), (3) лојални партијско-државни апарат, (4) подршка полицијске и војне елите. На тим релативно чврстим стубовима, пободеним у турсно политичко тло, тајкунско-мафијашким капиталом као везивним малтером учвршћена је платформа на којој је од 1989. до данас, 2016. године, почивала и почива пирамида власти у Србији.

5.2. Симуловани парламентаризам. Парламентаризам је историјски настао као институција ограничавања апсолутизма власти. Тек касније, са развојем грађанског друштва и либерализма, он је на Западу постао синоним за демократију. У Србији у којој су од Немањића до данас доминирали ауторитарни облици владавине, било је веома тешко успоставити демократски парламентаризам. Крајњи смисао успостављања парламентаризма од Милоша Обреновића до данас састоји се првенствено у томе да омогући ограничавање апсолутизма власти, да подстакне процесе политичке модернизације и да израсте у демократску компетитивну институцију.²²

Међутим, последњих деценија више смо се удаљавали него приближавали том циљу, тако да парламентаризам у Србији данас представља фактичко негирање основних постулата парламентаризма. То је разумљиво кад је реч о друштву које не познаје демократске вредности, нема ни грађанина, ни демос, ни профилисане субјекте демократских процеса. Јер, дојакосњи поданици и урођеници класе, нације, партије и сличних апстрактних колективитета нису преко ноћи постали грађани, упркос сјајној одежди коју су на брзину обукли.

Устав Србије од 1990. године јасно разоткрива инструментализацију основног правног акта у функцији владавине једне политичке гарнитуре. Он настоји да уставнодемократском формом (проглашавањем Србије за грађанску државу владавине права и социјалне правде, са вишестраначким системом и парламентарном демократијом) обезбеди у основи ауторитарну структуру власти, националистички изражену у начелу: једна партија = један народ = један вођа. Отуда Народна скупштина Србије није функционисала, нити данас функционише као класични парламент (системски се крши начело поделе власти у корист председника или премијера, доминација владајуће странке формализује рад парламента, тежиште деловања политичких партија померено је на

22 Уп. Живојин Перић, *Политичке студије*, Геца Кон, Београд 1908, 97.

ванпарламентарне облике). Из тих разлога Народна скупштина је уставноправно лишена кључне улоге коју парламент има у уставнодемократским системима.²³

У таквој ситуацији, владајуће коалиције у Србији и њихове олигархије више су наклоњене јакој власти, концентрисаној у једном центру (председник или премијер) него уравнотеженој подели власти између различитих носилаца и парламентарним дебатама. Стога је у Србији на делу маргинализација парламента и симуловање уставне демократије.²⁴ Основна противречност у политичком систему Србије од Устава из 1990. године до данас јесте раскорак између уставне и политичке интерпретације и легитимацијског разлога, између уставне егзистенције и уставне есенције Србије.²⁵ „Суштински проблем јесте у томе што Устав чини такву комбинацију елемената парламентарног и председничког система која принципијелно оспорава оба и ствара заокруж[гљ]ени уставни основ за личну власт појединца, оличеног у председнику Републике.“²⁶

5.3. Плурализам у синіулару. Политички плурализам је цивилизацијска тековина модерног друштва. Нема слободе без могућности да се мисли и дела другачије. Стављајући тежиште на слободе и права појединца у односу на државу, он признаје постојање мноштва њихових различитих интереса и политичких идеја. Демократски плурализам унутар којег се легитимно артикулишу ови интереси подразумева одређене претпоставке: економију без туторства политике, грађанина, дисперзију извора моћи, правну државу и владавину права, поделу власти, систем(ат)ску контролу носилаца политичких функција, компетитивни изборни систем, слободу информисања, демократску политичку културу итд. Док се те претпоставке не остваре, нема демократског плурализма. Постоји само његов привид и лажни сјај.

23 Вид. *Сіайус и овлашћења Председника Републике у уставним сисџемима Југославије, Србије и Црне Горе*, уредник Миодраг Јовичић, Југословенско удружење за уставно право, Београд 1977, текстови: Миодрага Јовичића „О уставнови премопописа и одговорности председника Републике“ (64–65), Павла Николића „Правна и фактичка одговорност председника Републике“ (38–41) и Слободана Вучетића „Раскорак уставних овлашћења и стварне политичке моћи председника Републике Србије“ (12–17).

24 Вид. Коста Чавошки, „Пола века изопачене уставности“, у: *Уставности и владавина йрава*, приредио Коста Чавошки, Центар за унапређивање правних студија, Београд 2000, 175.

25 На ту противречност „наиндивидуалног политичког субјективитета vs. аутентично демократске конституције друштва“ указала је Лидија Баста Посавец 1991. године. Њена констатација је актуелна и данас: „Новој (старој) власти је неопходно да настави са ослонцем на постојеће (ванустановне механизме одлучивања и да и убудуће генерира неиздиференцирано друштво, у којем нема места за државу као формалноправну гаранцију демократског цивилитета. Полупредседнички систем власти сведочи о дубљој логици Устава Републике Србије, а то је логика ван њега самог; и обележена захтевом да се принципијелно системски онемогући уставна верификација суштинских политичких циљева и одлука. У позадини је наиндивидуални, колективистички субјективитет, а њему не треба аутентично демократска конституција друштва.“ (Лидија Баста Посавец, „Уставна демократија и недемократска конституција друштва – Србија под Уставом од 1990“, 117–118)

26 *Исџо*, 115.

Политичке странке у Србији, од свог оснивања крајем XIX, и актуелне почетком XXI века изражавале су на политичкој сцени дубинске ауторитарне токове предмодерног друштва (принцип обрачуна са неистомишљеницима као непријатељима, ликвидације или прогони политичких противника и сличне акције). У протеклих стотину година српске историје у средишту је био константан сукоб између патријархалног и модерног, који се изражавао у идеологији и програмима политичких странака, у политичком менталитету, у односу према Западу као накарадно дефинисаном систему вредности, у разумевању националне идеје, о улози војске и цркве – укратко, у свим појавама које у животу једног друштва дуго трају и које, као такве, одређују његов историјски идентитет. Нажалост, та ситуација је остала до данас. У данашњем партијском спектру све странке без изузетка карактеришу ауторитарност, ригидност и политика обрачуна.

Након поражавајућих искустава на бројним изборима у Србији у периоду од 1990. до 2016. године, очигледно је да се компетитивни вишепартијски систем који је уставно прокламован изродио у порицање демократског политичког живота. Одговорност за то сноси, осим владајућих, и опозиционе партије. Оне су, и након 25 година јаловог вишестраначја и поражавајућих изборних резултата, изневериле велике наде и очекивања људи. Наиме, наше политичке странке су и даље недовољно социјално утемељене, неспособне за толеранцију и дијалог, невољне за компромисе и коалиционо деловање, без јасне политичке визије и стратегије. Будући да су се умногоме компромитовале, да су изневериле очекивања својих симпатизера, водеће политичке странке у Србији усмерене су на крајње прагматичне потезе освајања, или бар партиципирања у власти. Стога не треба да нас изненађују разни облици њиховог „диловања” са режимом или, пак, неочекиване и неприципијелне коалиције, ако устреба, и са „црним ђаволом”, само да постављени котеријски циљ остваре.²⁷

Летимичан поглед на вишепартијски мозаик Србије открива велике конфузије у ономе што се у традиционалном смислу сматра левицом, центром и десницом. Ти раније супротстављени табори у новонасталој ситуацији немају шта да кажу, већ напросто препричавају старе приче. Уместо да темељно преиспитају своја стара уверења и јавно признају свој део одговорности, они су се, обмањујући и себе и друге, брже-боље прилагодили новој стварности: једни су се лукаво прерушили у социјалдемократе, жељни да се још мало одрже на политичкој сцени; други су преко ноћи постали националисти и патриоте, уверени да је успостављање националних држава једини идеал за који је данас вредно борити се; трећи су постали вазали новог светског поретка и прешли на страну најљућих непријатеља српског народа и његове државе. Наравно, ниједна од тих партија није допринела решењу наших основних национал-

27 Вид. Верица Михајловић, Зоран Радоњић, *Две деценије вишестраначја у Републици Србији, Устави, избори и носиоци власти 1990–2010*, Службени гласник, Београд 2011.

них и државних проблема, али је довољно јасно показала да су облици превртљивости и ступњеви сналажљивости (назови)српских партија и њихових лидера доиста неисцрпни.

У таквој ситуацији, нити је актуелна власт алтернатива претходним режимима (Тадића, Коштунице), као што ни досовска власт није била стварна алтернатива Милошевићевој владавини. Зато сам у својим истраживањима политичких прилика у Србији у последње две деценије користио две теоријско-методолошке парадигме, које ми се чине плодотворним за истраживање и разумевање политичких збивања у Србији. Прва парадигма је *иурализам у синиулару*. У недостатку основних друштвено-економских, политичких и културних претпоставки, у Србији је на делу сингуларизација плурализма. Упркос мноштву политичких странака, удружења, коалиција, све оне се своде на један заједнички именитељ – на борбу за власт и на лидера-фирера. Када се посматра партијска сцена Србије, јасно је да ту није реч о демократском плурализму, већ о некој врсти „групног секса са самим собом”.

Последицу тог плурализма у сингулару чини друга парадигма коју изражавам у виду метафоре *возачи и сувозачи*. Улогу возача на нашем путу у погибелъ имали су владајући „блок социјалиста”, прво на челу са Милошевићем, а потом Демократска опозиција Србије, на челу са Ђинђићем, али и потоње коалиције: Демократске странке на челу са Тадићем и данас Српске напредне странке на челу са Вучићем. На позицији сувозача су се угодно сместили водеће снаге опозиције, чији су лидери реторички критиковали властодршце, али успут оберучке прихватили дароване мрвице власти, очијукали са мафијом, успешно решавали властита статусна и материјална питања и безуспешно трагали за алтернативом. И једни и други су се показали као мали глумци у озбиљним ролама, неспособни да понуде алтернативу.

Већина странака у Србији већ 25 година иде из пораза у пораз, губи гласове на изборима, губи чланове и симпатизере, док њихова олигархија и лидери (п)остају све моћнији. Стиче се утисак да је у Србији све мање чланова и симпатизера партија, али је зато све више партија и партијских лидера. Србија личи на аутобус у култном филму „Ко то тамо пева”. Њени грађани, узапћени у том аутобусу са неодговорним возачем и сувозачем, бауљају из невоље у невољу, из пораза у параз.

6. ПОРИЦАЊЕ ПРАВНЕ ДРЖАВЕ И ВЛАДАВИНЕ ПРАВА

6.1. Правна држава као иравна бајалица. Познато је да у тзв. метаморфозама правне државе она у ауторитарним порецима доживљава формализацију па и компромитацију.²⁸ У том контексту посебно је ком-

28 Љубомир Тадић, „Метаморфозе правне државе”, у: *Правна држава*, приредио Владан Васиљевић, Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Пословна политика, Београд 1991, 11.

пликован њен однос према владавини права.²⁹ То нам указује на њена иманентна противречја и антиномије. Наиме, правна држава у свом супстрату садржи противречне елементе: слободу и власт, закон и силу, разум и вољу. Историја нас упозорава да је, зависно од конкретних околности, превагу добијао један или други елемент. У том контексту концепт владавине права појављује се као могуће решење те антиномије и он се последњих година јавља управо у овом смислу као корелат са правном државом.³⁰

Поражавајућа искуства вишедеценијске владавине партијске државе, системско и систематско ограничавање слободе и гажење људских права у другој Југославији – чине лако разумљивом актуелизацију теоријског концепта и институцијâ правне државе и владавине права. Са аспекта правне државе и владавине права, могу се уочити бројне антиномије демократске транзиције у Србији. Чак и у оним случајевима када је извршена формалноправна рецепција правно-државних институција западноевропског либералног типа, њихову садржину обележава упорно задржавање и деловање установа партијске државе као антипода правној држави, владавине правом уместо владавине права. На тај начин се Србија последњих година више удаљавала него приближавала правној држави и владавини права, тако да се иза вела правне државе скрива(ла) лична власт са елементима плебисцитарног цезаризма и демагошке династеје.

Оживотворење правне државе и владавине права у Србији имплицира бројне факторе економске, социјалне, политичке и културне природе. Тај циљ је много комплекснији него што делује на први поглед. Упркос заводљивој политичкој реторици, у стварности нашег друштва правна држава још није остварена. И док су свима пуна уста правне државе, још живимо у ауторитарној (умногоме партијској) држави у којој нема правне контроле власти, демократске и аутономне јавности, правне сигурности, у којој доминира нерационална и прескупа бирократија, владају правни релативизам и игнорисање природног права.

Сасвим је извесно да ће се правна држава у нашем друштву још дуго рвати са мрачним силама предмодерног друштва и сучељавати са препрекама које се не могу савладати луким рушењем старог режима и уклањањем гвоздене завесе према либералнодемократским институцијама. Јер, „наћи облик владе који би ставио закон изнад воље појединца може се упоредити са тражењем квадратуре круга у геометрији” (Жан Жак Русо).

29 Лидија Баста, *Политика у границама права*, Институт за упоредно право, Београд 1987, 103, 117.

30 Ерхард Денингер, „Границе угрожавања правне државе”, у: *Правна држава – њо рекло и будућности једне идеје*, Правни факултет у Београду и Немачки културни и информативни центар у Београду, Београд 1991, 16–17; Улрих Пројс, „Улога правне државе у трансформацији посткомунистичких друштава”, у: *Правна држава – њо рекло и будућности једне идеје*, нав. дело, 64.

Отварајући процесe демократизације и модерне конституције друштва, Србија још није прекорачила праг правне државе и владавине права. Данас је сасвим очигледно да се у Србији, иза маске прокламоване демократије, правне државе, владавине права крије тзв. ратоборна демократија, противправна (партијска) држава. Јер, власт је изван и изнад права, а на делу су елементи личне власти у форми (квази)парламентаризма, тако да позивање на правну државу и владавину права до додијалости поприма укуc бљутавости и хипокризије, постаје део вербалног ритуала без икакве везе с реалношћу. Уистину, „правна држава” и „владавина права” постале су правне бајалице којима се све и свашта исцељује, слично политичко-правним бајалицама из „вунених времена”: „удружени рад”, „делегатски систем”, „криза раста”, „плурализам социјалистичких самоуправних интереса” и сличне фразе.

6.2. Примай полићичкој и криза йрава. Основни извор слабости нашег правног поретка произлази из чињенице да је политика изнад права, односно да се право своди на слушкињу текуће политике. Важнији је педаљ власти од километра права. То има за последицу да је претпостављени општи интерес увек изнад појединачног, те наш правни систем не познаје категорију грађанина и неприкосновених људских права као старијих од власти.

Карактеристика је нашег правног поретка да се у њему, зарад тренутних прагматскополитичких интереса, олако жртвују и газе древна, општепризната начела правне цивилизације: правна држава и владавина права, подела власти и независно судство. Уставност и законитост се често супституишу (тренутном) целисходношћу, а легалност се по правилу изједначава са легитимношћу. Уместо прокламоване модерне демократске државе, на делу је њено деградирање на предмодерне облике државе у којој: нема слободне и аутономне јавности, нема правне контроле власти, нема правне сигурности, нема ефикасне заштите људских права и достојанства људске личности. На делу је вулгарна идентификација власти и државе, те самим тим злоупотреба права и државе у корист режима, доминација примитивне, нерационалне и прескупе бијрократије, владавина правног релативизма и потпуно игнорисање природног права.

Негирање постулата правне државе и инволутивне тенденције у правном поретку Србије последица су, пре свега, *йримайа полићичкој* и на њему засноване доминације политичке власти и (све)моћи владајуће елите. Концентрација политичке моћи законито води у ситуацију у којој је право потпуно потчињено политичким циљевима. Ничући, с једне стране, на политичкој традицији источњачког деспотизма и самовлашћа на коју се накалемио бољшевизам и, с друге стране, потцењујући и одбацујући достигнућа грађанског друштва у погледу ограничавања политичке власти – актуелни режим у Србији лишио се одбрамбених механизма друштва за обуздавање политичке власти и изложио друштво дејству њених дијаболских сила. Нажалост, ми смо из своје меморије

избрисали драгоцене тековине и традицију *Крмчије* Светог Саве и Душановог *Законика* и других правних докумената из српске повести у којима су садржани драгоцени механизми (ограничења самовоље појединца, поделе власти, независног судства и слични) важни за изградњу државе, за утемељење ваљаних правних и политичких система.

У целини посматрано, у Србији је у протеклим деценијама изграђен гломазан правни поредак заснован на политичком и идеолошком монопољу владајуће елите. То је резултовало крутим, умногоме анахроним правним системом који је, подржаван ригидним догмама, угушио иницијативу, лишио људе мотива за рад, онемогућио да се расположиви материјални и људски потенцијали користе и да се живи у складу са могућностима које пружају савремена технологија и модерна либерално-демократска организација друштва.

Стога се морамо непрестано опомињати мисли Карла Фридриха Савињија, који је далеке 1814. године у свом делу *О њозиву нашеј времена за законодавство и љравну науку* писао „да право нема засебно постојање и да је његово биће сâм живот људи посматран с једне посебне стране”.³¹ С погледом на њу можемо закључити: „Право које сапиње живот, право које спутава размах и самопотврђивање слободног људског живота, то је право у кризи, то је криза права. У ствари и строго узев, то више није никакво право.”³²

6.3. Ајорије љравној савладавања ауторитарне љрошлости. Посебан предмет анализе у овим расправама је правно-политичка деструкција коју су за собом оставили претходни ауторитарни режими у Србији. Њихове жртве су били и остали грађани Србије, као и право које је претворено у слушкињу политике. Стога је важан услов успостављања правне државе у Србији правно превладавање ауторитарне прошлости јер се зло ауторитарне прошлости мора савладати да се не би поновило. Процес правног превазилажења ауторитарне прошлости одвија се на два колосека: 1) ревидирање законодавства неправне државе, отварање досијеа, лустрација, рехабилитација, денационализација и слично и 2) савладавање прошлости иза ратних похода, крвавих етничких сукоба, ангажовања војски, полиција, паравојски и других конфликта. У тој светлости примењују се различити облици правне одговорности: кривична, прекршајна, дисциплинска, радноправна, лустрацијска, одштетна, фискална одговорност, накнадно опорезивање и друго.

Упоредна искуства упозоравају да је започињање процеса савладавања ауторитарне прошлости слично отварању Пандорине кутије. То је изузетно деликатан и мучан посао, с много непријатних последица.³³

31 Karl Friedrich von Savigny, *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, Heidelberg 1814, цит. према: Данило Баста, „Криза и обнова права”, у: *Криза и обнова љрава*, приредио Зоран Ивошевић, Центар за унапређивање правних студија, Београд 1999, 12.

32 Данило Баста, *нав. дело*, 12.

33 Вид. Владимир Водинелић, *Прошлости као изазов љраву*, Центар за унапређивање правних студија и Хелсиншки одбор за људска права, Београд 2002, 7–12; Андраж Зидар, *Лустрација*, Београдски центар за људска права, Београд 2001.

Упркос демократским променама након октобра 2000. године, Србија се још није суочили са злом ауторитарне прошлости. У њој на делу није дисконтинуитет, већ континуитет са ауторитарном владавином неправне државе. Зато и даље нису на дневном реду питања отварања досијеа тајних служби, лустрације и сличних процеса, нити раскид са тоталитарном политичком праксом бивших диктаторских режима и њихових данашњих рецидива. Политичке елите које су се смењивале у последњих 15 година нису схватиле неопходност савладавања зла ауторитарне прошлости и остваривања транзиционе правде.³⁴

6.4. Законски симулакруми. У неколико расправа посебно сам анализирао примере негирања основних принципа правне државе и владавине права. Реч је о расправама о: (1) реформама, тачније, конфузији у српском правосуђу, којом је грубо нарушен принцип поделе власти и независног судства; (2) дефицитима српске легислативе о слободи удруживања и слободи медија. Посебно сам указао на континуитет квариња закона у тим областима. Ти закони пате од болести типичне за српску легислативу и њене производе последњих деценија: дискрепанције између либералнодемократске форме и ауторитарнорепресивне садржине.

Наиме, поменути закони о правосуђу, слободи удруживања и медијима имају појавни облик либералног уређења тих сфера друштва. Они респектују цивилизацијска постигнућа и међународноправне стандарде у тим областима, као и идеолошке потребе поретка, али они не кореспондирају са политичким реалитетом Србије и стварним потребама режима да се независност судства, слобода удруживања и медија сузи, ограничи па и онемогући. Тиме се поменути закони у Републици Србији показују као *законски симулакрум* и симулиране норме које садрже привид права. Уставна и законска реторика слободе и владавине права у функцији је обезбеђења легитимитета ауторитаризму и монополу владајуће(-их) партије(-а), као негације правне државе.

7. МЕДИЈИ И УНИВЕРЗИТЕТ

7.1. Медији – ирансмисија власџи. Полазна теза у расправама о медијима у Србији гласи да су медији на крају ХХ века попримили амбивалентан ослобађајући/поробљавајући карактер. У том контексту је осветљена улога медија и новинара у Србији, који су, последњих деценија претворени у трансмисију политике, доживели морални и професионални пад.

Ратнички поход на медије у Србији почео је 1989, а конкретизован је након Милошевићеве „антибирокуратске револуције” 1991. године доношењем Закона о јавном информисању. Резултат су биле велике чистке

34 Вид. „Превладавање прошлости – мит или стварност”, тематски број часописа *Hereticus*, бр. 1–2, 2009, текстови Јоакима Перлса и Владимира Петровића, 11–34, Jeremy McBride, „Компензација и реституција за задирања у својину у посткомунистичкој Европи”, *Hereticus*, бр. 4, 2004, 7–36.

на универзитету и у медијима. То је кулминирало 1998. године доношењем Шешељевог Закона о високом образовању и Вучићевог Закона о јавном информисању. Тај поход је досовска „демократска” власт завршила Изменама Закона о јавном информисању 2009. године, које су довеле у незавидан положај медије и судове и које представљају негирање основних принципа медијског права. На тај тренд дисциплиновања медија надовезала се актуелна напредњачка државна политика, која је спутала слободу и аутономију медија.

На другој страни, велики број новинара је током протекле две деценије стао на страну једноумља и манипулације. У армији ратних и антиратних профитера новинари су били и остали важан ешелон. Финансирани од ратних и антиратних лобија у земљи и свету, под маском „одбране историјских националних интереса” или „заштите људских права”, они су своје медијско умеће ставили у функцију ратне машинерије и заузврат остварили профит, разне привилегије и неслућену социјално-политичку промоцију.³⁵

Стога је прича о независном новинарству мит, идеолошка копрена која скрива истину да апсолутно независног и објективног новинарства нема. О томе сведочи и најновије порицање слободе медија последњих година. Медијски кредо у Србији је био и остао производња политичке лојалности, онеспособљавање грађана да мисле својом главом, инструментализација новинара, манипулација поданицима и индустријско обликовање јавног мњења. Актуелним властодршцима у Србији, једнако као и онима у доба Броза, Милошевића и ДОС-а, нису потребни новинари који мисле својом главом, који су спремни да пошто-пото следе највише професионалне и етичке стандарде своје струке и који поштују истину, људска права и објективно информисање као највиши принцип своје професије. У индустрији свести бившег/садашњег режима, који државну контролу практикује тоталитарно, новинарима је намењена улога трансмисије, пуког извршиоца, а не професионалног и објективног журнализма.³⁶

7.2. Дефицитни медијској законодавства у Србији. Новим медијским законима, који су донети у периоду 2002–2008. године, елиминисана је велика правна несигурност која је до тада постојала у тој важној материји. Доношењем Закона о радио-дифузији 2002, Закона о јавном информисању 2003, Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја 2004. и Закона о заштити података о личности 2008. године учињен је велики напор да се уреде, обезбеде и прецизирају слободе медија у свим њиховим димензијама. Били су то значајни и неопходни кораци ка остваривању правне садржине гаранције људских права у области информисања. Међутим, примена тих закона убр-

35 Вид. (Ре)конструкција институција: јодину дана транзиције у Србији, Институт за филозофију и друштвену теорију, приредио Владимир Цветковић, Београд, 2002.

36 Вид. „Медији и власт у Србији”, тематски број часописа *Hereticus*, бр. 1–2, 2006, текстови Владимира Водинелића и Саше Гајина, 48–56.

зо је показала озбиљне недостатке у погледу разумевања и познавања слободе медија и њених правних оквира. Уместо да учини напор да се обезбеди да живот примене закона буде достојан његових демократских потенцијала, Србија је последњих година кренула у супротном правцу.

Резултат тих негативних тенденција биле су (динкићевске) Измене Закона о јавном информисању, усвојене 31. августа 2009. године, које су довеле у незавидан положај медије и судове и које представљају негирање основних принципа медијског права. Тај закон (тј. његова ревизија) представља један од најтежих удара на слободу јавне речи и информисања у Србији, а по својим основним намерама може се упоредити једино са злогласним Законом о информисању из 1998. године (који је, руку на срце, донет уочи почетка рата, такорећи у предратном стању). Јасно је да иза таквог кварења медијских закона у Србији стоје утицај политичке моћи и тежња да се успостави континуитет са медијским правом које су утемељили претходни ауторитарни режими.³⁷

7.3. Деструкција универзитета. Будући да су главни отпори ауторитарним режимима у Републици Србији били на универзитетима, већ на почетку Милошевићеве владавине почео је процес дисциплиновања српских универзитета. Први корак је учињен Законом о Универзитету од 1992. године, којим је делимично ограничена аутономија универзитета изборена у комунистичком периоду. Неколико година касније, као реакција на велике студентске демонстрације и грађанске протесте 1996–1997. у којима су студенти и наставници универзитета имали манифестациону улогу (док су истински инспиратори и организатори били иза сцене), донет је репресивни и погубни Закон о универзитету 1998. године. Тим законом универзитет је отворено и безочно потчињен власти. Створен је веома широк простор за политичко арбитражање, чак и за удаљавање с факултета преко сто наставника и сарадника.

Закон о универзитету из 1998. године био је слика политичког режима који га је инаугурисао и времена у којем је настао. Он је био јуристичка форма за политичку, културну и моралну деструкцију универзитета у Србији. Тај закон је представљао корак назад у изградњи правне државе и владавине права у нашој земљи. Бројне слабости и неправилности у примени тог закона указале су на тежњу владајућег естаблишмента Србије да ограничи и практично укине аутономију универзитета и слободу стваралаштва.³⁸

Та намера је остала и после демократских промена до данас. Додуше она се није остваривала на тако отворен, репресиван начин. Досовски и потоњи „демократски“ реформатори образовања чинили су то на суптилан начин, под изговором реформе универзитета у складу са

37 Вид. *Медији и људска права*, зборник радова, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, Ниш, 2012.

38 Данило Баста, „Слободан универзитет у демократској Србији”, *Књижевне новине*, Београд децембар 1998, 1.

Болоњском декларацијом. Иза заводљиве европске болоњске реторике скрива се интенција власти да дисциплинује универзитет. То је и легализовано Законом о високом образовању који је усвојен крајем августа 2005. године, такорећи без јавне расправе (и то у време летњих одмора) и на ванредном заседању Народне скупштине (што подразумева и скраћену процедуру).

Тај закон је напустио принципе класичног Хумболтовог универзитета и увео је радикалне промене у систем високог образовања: (1) уведена су три циклуса студија у складу са Болоњском декларацијом, (2) коришћење Европског система преноса бодова (ЕСПБ), (3) акредитација и осигурање квалитета студијских програма и високошколских установа и (4) више школе су трансформисане у високе школе струковних студија и постале су део система високог образовања.

Осим тога, Закон о високом образовању од 2005. преузео је многе одредбе Закона о универзитету из 1998. године, драстично је проширио овлашћења декана и продужио његов мандат на три године, битно је ограничио права запослених на универзитету и умногоме сузио аутономију факултета... Његовим ступањем на снагу настављено је поништавање саме идеје и смисла *universitas*-а, које су започели Милошевићеви министри просвете, а досовски довели до карикатуралног краја. Од универзитета ће остати само празна форма (индикативно је да у називу тог закона нема речи „универзитет“). Нова мрежа бројних државних и приватних високошколских институција већ је довела до инфлације и девалвације диплома, од основних до докторских студија. Наредна страница нашег академског живота биће обесхрабрујуће ружна и трагична.

7.4. Сујстийиуисање Хумболтовој универзитетској болоњским. Својеврсну ренесансу, изузетан успон и развој европски универзитети су доживели захваљујући деловању Вилхелма фон Хумболта, лингвисте, филозофа и дипломате, и његовог брата Александра, физичара, географа и природњака (на кога се првенствено и односи придев *хумболтовски* у овом контексту). Вилхелм вон Хумболт је у првим деценијама XIX века, на месту пруског министра образовања, покренуо велике реформе образовног система. Његов пројекат препорода нације и државе, посрнуле после великих ратних пораза, почивао је на концепту *Bildung*-а, непрекидне самоизградње појединца, његових духовних, умних, моралних и физичких моћи. У том пројекту кључну улогу је имао наратив о класичној Грчкој као изворишту највиших естетских и етичких начела, те као кључном упоришту модерне европске културе. Овако развијени људи граде слободно друштво, засновано на њиховој способности самоспознаје, стеченој образовањем.

Током XIX века већина европских земаља, међу њима и Србија, прихватила је Хумболтов модел образовања и универзитета, а он је у својој двовековној историји дао изванредне резултате. Прво, зато што су у његовом конципирању и развоју учествовали велики умови (осим Хумболта, Кант, Фихте, Хегел и други мислиоци). Друго, тај концепт универзи-

тета је рођен и развијан на свести о значају и хуманистичкој мисији те највише истраживачко-научне и образовне институције. И треће, реч је о идеји универзитета као првенствено европској институцији, утемељеној у њеној најбољој традицији, посебно у хеленским коренима.³⁹

На другој страни, тзв. болоњски модел спроводи радикалну реформу универзитета, која је у Србији: (1) недовољно промишљена и брзоплета, (2) не води рачуна о нашим садашњим приликама и нашој традицији и (3) олако се поводи за неким (америчким) узорима, непотребно и поданички претвореним у директиве.

На тај начин постоји опасност да се са „болоњском реформом” нашег универзитета заборави и затре сама идеја и смисао универзитета. Досадашња искуства примене болоњског модела у Србији упозоравају да су управо ове његове слабости на делу. Прво, изгубљена је сама идеја универзитета (ми немамо Закон о универзитету већ Закон о високом образовању). Друго, показало се да није свака промена самим тим и промена набоље. И треће, тзв. болоњски принципи негирали су умногоме и оно што је током дугог времена, и код нас и другде у Европи, посведочило своју трајну вредност и што је морало да буде сачувано, а није.⁴⁰

Из тих разлога, није случајно што су водећи европски универзитети (нарочито у Немачкој, Енглеској чак и САД) сачували његово биће и оне принципе Хумболтовог модела који су се током последња два века потврдили као трајно добро.

8. СПРЕЧАВАЊЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

8.1. Мањинска њрава и дискриминација. Питање мањинских права у Србији и осталим земљама у транзицији, као лакмус-папир, разоткрива све слабости и ограничења тзв. демократских институција у фрагментираним друштвима. У тим друштвима већинско одлучивање нужно води продубљивању постојећих разлика и негирању саме могућности демократије јер су етничке, културне, религијске и друге мањине осуђене на трајни мањински статус, без могућности да политички ефикасно промовишу своје интересе.

То се посебно односи на фрагментацију национално хетерогених друштава, која су превасходно обележена сукобом државно-хегемонистичке нације, која државу доживљава као своју, и мањинских нација, које сопствени политички положај виде као обесправљеност. Треба имати у виду и економску неразвијеност већине посткомунистичких држава, као и непостојање базичног консензуса, али и спремности на компромис између већинске и мањинских нација. Јасно је да легитимност власти политичке елите у тим земљама црпу из националног

39 Карл Јасперс, *Идеја универзитета*, превео Данило Баста, Плато, Београд 2003.

40 Уп. Данило Баста, „Универзитет на прекретници”, *Књижевни лист*, бр. 29, од 1. јануара 2005, 2.

популизма, а не из демократског консензуса, те се још може говорити о владавини нациократија у тим државама. Слична је ситуација и са другим мањинама које су, у немогућности да политички артикулишу своје интересе, подвргнуте различитим облицима дискриминације.

Проблем дискриминације није био познат ни антици, ни средњем веку. Штавише, у тим временима дискриминација се спроводила у пракси. Она није била проблем, него врлина. Тек прихватањем и практичним остваривањем начела правне једнакости међу људима тај проблем се помаља на хоризонту друштвене свести и постаје правно релевантан. На овом нивоу анализе дискриминација се појављује као питање остваривања владавине права и решава се општим нормама којима се остварује та владавина.

Неједнакост је објективна чињеница, а не социјални производ. Међутим, узроци дискриминације су субјективног карактера. Они су и социјалне и психолошке природе. Проглашењем правне једнакости нису промењени конкретни друштвени односи засновани на вишевековној традицији неједнакости, као ни ставови, преношени с колена на колена, који су претпостављали неједнакост као примарно социјално искуство. Мањинска права су и сада више нормативни идеал него стварност.

8.2. Антидискриминационо право. Стављање ван закона читавих група лица која имају одређена лична својства требало би да је већ ствар далеке прошлости. Принцип једнакости људи данас је уздигнут на ниво моралног императива цивилизованог света. Дискриминација људи само због тога што имају одређена лична својства не може да се оправда ни правним ни моралним разлозима.

Антидискриминационо право у Европи претрпело је драматичне промене током последње две деценије. Значајан корак напред учињен је у Европској унији и Савету Европе. Амстердамским уговором 1997. године измењен је Римски уговор, укључујући тако и правила о забрани дискриминације у главне оснивачке принципе Европске уније и дајући правни основ за покретање правних механизма заштите од дискриминације не само на основу пола, већ и расног или етничког порекла, вероисповести или уверења, инвалидности, година старости и сексуалног опредељења.

Стандарди обезбеђени директивама ЕУ обухватају забрану и непосредне и посредне дискриминације, укључујући и узнемиравање и навођење на дискриминацију, као и заштиту од виктимизације за оне који траже заштиту од дискриминације или су спремни да сведоче у корист жртве, увођење адекватних средстава заштите од аката дискриминације и установљавање специјализованих тела за борбу против дискриминације. У Савету Европе, члан 14 Европске конвенције о људским правима забрањује дискриминацију по великом броју основа, али само у коришћењу права и слобода гарантованих самом Конвенцијом. Одређено унапређење постигнуто је 2000. године усвајањем новог протокола XII

уз Конвенцију, који садржи аутономну забрану дискриминације у уживању права гарантованих законом и дискриминације од органа власти.

Дискриминација у Србији представља ендемску појаву против које се ваља упорно и систематски борити. Она захвата следеће области друштвеног живота које су посебно осетљиве са становишта дискриминације: 1) дискриминација полова, 2) етничка дискриминација, 3) верска дискриминација, 4) политичка дискриминација, 5) дискриминација мањина, 6) дискриминација особа са инвалидитетом, 7) хомофобија – дискриминација ЛБГТ популације, 8) дискриминација особа које живе са ХИВ-ом/сидом. При томе, ваља имати на уму да је неједнакост објективна чињеница и да није тек пуки социјални производ. Отуда се у неким случајевима не треба борити против дискриминације у начелу, већ само против појединих видова дискриминације.

Суочен са потребом правног реаговања на дискриминацију, српски законодавац се у току последње деценије трудио да прихвати највише европске стандарде и да одговори бар на два захтева савременог друштва. Први се односи на императив модерности, други на императив владавине права. Упоредноправно посматрано, два су циља антидискриминационих закона: да прецизно дефинишу оно што је забрањено чинити и да пропишу ефикасне механизме заштите од дискриминације.

Први озбиљан корак Србије ка остваривању тих захтева и циљева на плану сузбијања дискриминације у друштву били су антидискриминациони закони: Закон за спречавање дискриминације особа са инвалидитетом, донет априла 2006. године, и Закон о забрани дискриминације, донет марта 2009. године. Тим законом су уређени општа забрана дискриминације, облици и случајеви дискриминације, као и поступци заштите од дискриминације.⁴¹

Имајући то у виду, оптику расправа усмерио сам на два проблема у којима се као у жижи преламају путеви и странпутице борбе против дискриминације у Србији: (1) забрана дискриминације особа са инвалидитетом и (2) остваривање родне равноправности у политици.

8.3. Различити, али равноправни. У сагледавању друштвеног положаја и правног статуса особа са инвалидитетом треба полазити од социјалног модела тумачења инвалидности. Особама са инвалидитетом није потребно сажалење, већ конкретна подршка – пре свега, она која се односи на остваривање њихових основних људских права и слобода. Предуслов за остваривање људских права и постизање пуне равноправности особа са инвалидитетом јесте постојање антидискриминацијског законодавства, којим су на прецизан начин уређени механизми заштите у случајевима дискриминације на основу инвалидности.

41 Вид. Саша Гајин, Владимир Водинелић, Тања Дробњак, Борко Николић, *Антидискриминационо право*, *Водич*, треће издање, са преводом на ромски, албански и мађарски језик, Центар за унапређивање правних студија, Београд 2008.

Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом и општи Закон против дискриминације представљају солидан правни оквир за остваривање права и равноправности особа са инвалидитетом. Истовремено са праћењем примене антидискриминационих закона неопходно је пратити текуће измене у законодавној и подзаконској регулативи и у свим актима који задиру у одређене сегменте живота особа са инвалидитетом, с циљем да нова решења омогуће њихову социјалну укљученост и равноправност. Многа од прокламованих права особа са инвалидитетом не остварују се из објективних разлога, неразвијеног и сиромашног друштва, а многа нестају у бирократском троуглу и интересној спрези бирократа одређених министарстава, невладиних организација и инвалидских организација које се баве правима особа са инвалидитетом.

Бољих животних услова и права особа са инвалидитетом нема без систематске едукације нашег становништва и релевантних друштвених и политичких фактора, а не само људи који се баве овом проблематиком. Зато ваља избећи замке нормативистичке илузије по којој ће нова законска регулатива аутоматски обезбедити особама са инвалидитетом боље животне услове. Нова законска регулатива у тој области јесте нужна, али није довољна. Треба увек имати у виду да разлике по основу инвалидности већ независно постоје, да је та неједнакост објективна чињеница, а не социјално произведена, тако да је кључно питање у којим ће се контекстима та разлика вредновати као битна и правно регулисати.

8.4. Родна (не)равноправност у јолијинци. Битна карактеристика политичких процеса последњих деценија јесте пораст броја жена на местима одлучивања. Жене су данас, више него икада у прошлости, ушле заједно са мушкарцима у јавну сферу политике, доспеле су до изборних положаја и заузеле значајно место на лествици политичке моћи. Међутим, ти процеси се у Србији одвијају на противречан начин. До пре двадесет пет година жене Србије и СР Југославије уживале су формалноправно бољи друштвени положај него жене у већини развијених земљама. Међутим, после деведесетих година дошло је до апсолутног погоршања положаја највећег броја жена, што је узроковало опадање њиховог животног стандарда и систематско истискивање из јавног, посебно политичког живота.

Док је у парламентима република бивше СФР Југославије било 30% жена, у последњој деценији XX века он је био три пута мањи. Наиме, у условима транзиције жене су политички маргинализоване и нестале су из институционалног политичког живота у Србији. Удео жена у политици био је 1990 – 1,6%, 1992 – 4,4%, 1997 – 6,4%. У скупштинама Србије на свим нивоима број жена 1990–2003. није прелазило 6–7%. После демократских промена 2000. године број жена у скупштинама се повећао на 6–10%. Након парламентарних избора 2008. године партиципација жена у законодавној власти повећана је на 21,6%, да би после избора 2012. и 2016. жене посланице прешле удео од 33%.

Захваљујући томе, у протеклој деценији су у Србији створени нормативни оквир и институционални механизми за унапређивање родне равноправности: Закон о забрани дискриминације (2009), Закон о равноправности полова (2009) и Национална стратегија за унапређење положаја жена и унапређивање родне равноправности (2008–2014). Уз то, ревидирани су различити релевантни закони: Закон о породици, Кривични закон, Закон о раду, Закон о запошљавању. Заједнички имени-тељ у свим тим актима о равноправности полова јесте да су сви дужни да поштују равноправно учешће жена и мушкараца у свим областима јавног и приватног сектора у складу са општеприхваћеним одредбама међународног законодавства. Посебан значај за остваривање родне равноправности у политици има и формирање Женске парламентарне мреже Србије, која је основана 14. фебруара 2013. године као неформална мрежа посланица свих политичких странака у Народној скупштини Републике Србије.

У целини посматрано, у српској политици се од настанка модерне државе у XIX веку до данашњих дана одвија пресликавање и манифестовање друштвених улога и образаца понашања полова. Искуство свакодневног живота потврђује да мушкарци, а не жене, обликују, усмеравају и дефинишу јавну област политике – и то у свим оним деловима у којима она подразумева експлицитну моћ и власт. То је доминирало у јавном дискурсу и пракси транзиционе Србије крајем XX и почетком XXI века. Последњих година то се формално и нормативно мења, али су фактички присутни елементи политичке дискриминације жена.⁴²

9. СРБИЈА У ПРОЦЕСУ ЕВРОПЕИЗАЦИЈЕ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

9.1. Глобализација демократије или ауторитаризма? Глобализација је светска појава економског, технолошког, политичког и идејно-културног обједињавања света. Она је битно изменила слику економског система, држава, региона и света. На прагу XXI века глобализација је изразито амбивалентна и у политичкој сфери: истовремено са отварањем нових хоризоната слободе, демократије и прогреса у свету, она је оснажила и процесе доминације, хијерархије и могућности пада у „ново варварство”. Последњих година су се те амбивалентне тенденције поравнале, као језичци на историјској ваги. Другим речима, епохална дилема је да ли ће светскоисторијски процес глобализма резултовати свеопштом демократијом или успоном нових тоталитаризма.

Данас се као судбинско јавља питање не да ли се треба укључити у глобализацију, него како то чинити, како јој се прилагођавати а притом избећи њене најнеповољније ефекте и остварити, у максимално могућој

42 Вид. „Забрана дискриминације особа са инвалидитетом”, тематски број часописа *Hereticus*, бр. 3–4, 2010, текстови Дамјана Татића, Гордане Рајков, Предрага Вукасовића, Зорице Мршевић и Љубомира Петровића, 31–92.

мери, напредак властито, посебно малог друштва и државе. Како се адаптирати глобалном поретку а да то не буде проста рецепција „запад-ног модела” ни поништавање властитог идентитета? Но, да ли је уопште могуће истовремено преузимање универзалних тековина и афирмација властитог стваралаштва, самосвојности?

Стога глобализацију не смемо фетишизовати и славити нити је осуђивати и одбацити. Према њој се морамо односити тако да уважавамо њене тековине, али и да заузимамо критичко становиште према тамној, ауторитарној страни њеног бића. Она се може подржавати само ако се њене негативне последице на време предупреду и исправе, ако јој се даде хумани лик.

9.2. Антиномије Европје. Данас више не можемо затварати очи ни пред антиномијама европског идентитета. Повест Европе се одвијала између тих антагонистичких полова, као осциловање европског клатна од једне до друге крајности. На једном полу су позитивне константе европског идентитета: рационалност, једнакост, људска права и слободе, демократија, просветитељство, напредак и прогрес, богатство, грађанско друштво, грађанин, правна држава и владавина права, политички плурализам и парламентаризам, етничко-верска толеранција, мултикултуралност, интеграција, европски универзализам. На другом полу су негативне константе европског идентитета: ирационалност, неједнакост, обесправљеност, ауторитарност и тоталитаризам, мистицизам, назадак и декаденција, сиромаштво и беда, патријархалност, подаништво, партијска и национална држава, политички монизам, етничко-верска и социјална сегрегација, монокултуралност, аутархија, дезинтеграција и сепаратизам, ксенофобија и сличне аномалије.⁴³

Распета између својих антиномија, на прагу XXI века будућност Европе негативно је запоседнута. На њеном хоризонту оцртава се застрашујућа панорама угрожавања општих интереса која драматично, као у античкој трагедији, отвара судбинску дилему: успење или суноврат Европе.

Будући да су Срби европски народ у најстрожем смислу те речи, они су под бомбама 1999. године схватили да је насртање на њега, заправо насртање на саму идеју Европе и негирање универзалних тековина њеног идентитета. Показало се да је невоља српског народа, која није скривљена већ досуђена – невоља целог цивилизованог света. Тадашња невоља Србије и српског народа била је „најболнији изданак и најсуровији показатељ светскоисторијске кризе”.⁴⁴

9.3. Нови „хуманистички инјервенционизам”. Бомбардовање Србије 1999. године, а потом и Ирака и Либије, најновији сукоби и ратна

43 Михаило Марковић, „Антиномије европске цивилизације”, *Српска политичка мисао*, бр. 2–3, Београд 1995, 96.

44 Михаило Ђурић, „Голгота Србије 1999”, *О ишреби филозофије данас*, Сабрани списи, књига 11, Службени гласник, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2009, 265.

жаришта у Украјини и Сирији показали су да ће се путем модерног технолошког рата, уз инструментализацију УН и других међународних организација и помоћу планетарне индустрије свести – одлучно уклањати потенцијални регионални хегемони и сви они који стоје на путу интересима доминатних западних сила, на челу са САД-ом. Њихова лозинка је: ако вам се не свиђа, макните се с пута! У противном, следе санкције и бомбардовање, без обзира на морална начела и норме међународног права.

Сценарији у Ираку, Либији, Сирији, Украјини слични су оном у СФРЈ деведесетих година и у Србији 1999. године: криза – санкције – инсценирани злочин као основа за „легиџимну интервенцију”, као „легално покриће” за бомбардовање и почетак рата. Са бомбама које су у пролеће 1999. пале на Србију пала су и тешка судбинска питања. Данас, 16 година касније, ваља се ухватити укоштац са мучним питањима која зјапе као отворене раке. Парадоксално је да је, како време одмиче, листа питања која је отворило бомбардовање Србије 1999. све дужа, тако да су нам, изгледа, објективни, целовити и уравнотежени одговори све даљи.

То говори о поражавајућем стању наше и светске научне мисли, која данас стоји затечена пред овим питањима: Није ли на помолу раскид са међународним правом утемељеним на Повељи ОУН? Будући да заштита људских права задобија приоритет над националним суверенитетом, присуствујемо ли то дефинитивном крају националне државе? Није ли НАТО бомбардујући Србију истовремено преузео улогу тужитеља, судије и извршитеља пресуде? Нису ли тиме широко отворена врата самовољи – превласти силе над правом? Постаје ли то закон Дивљега запада „право јачег” – ново међународно право? Колико још треба да падне „паметних” бомби и томахавака на брдовити Балкан, Ирак, Либију, Сирију да би при блеску њихове светлости цео свет видео застрашујућу оштрицу НАТО-Дамокловог мача, који опако и неодговорно угрожава основе цивилизације на планети? Најзад, да ли ће човечанство, после свих својих успења и суноврата у трећем миленијуму након Христа, схватити његову једноставну поруку да зло добра донети неће? Или ће, напротив, нестати са лица земље?

Без обзира на сложеност и вишезначност природе интервенција/агресија НАТО-а, крајње је време да се научна мисао одреди спреам тих питања, те да заузме јасан став о „новом хуманитарном интервенционизму” бомбардовања суверених држава. Задатак научника није да се црно-белом техником секташки сврстава на ову или ону страну. Он мора да одвоји своје политичко мишљење као грађанина од науке и научног мишљења. Јер, како је упозоравао Вебер, наука нам не може рећи шта нам је чинити или како нам ваља живети, већ како нас учинити свесним у којој мери су средства којима се служимо да бисмо постигли неки одређени циљ адекватна његовом остварењу. Дужност научника је да објасни грађанима која средства су најбоља за остварење њихових циљева. Заправо, дужност научника је „да грађанину укаже на незгодне чињенице и да га научи да их разликује од сопствених субјективних оцена и вредности” (Вебер).

То је задатак који научницима и теоретичарима тек предстоји. Они се морају уздићи изнад етике фанатичних политичких идеологизација и ригидности како локалистичке скучености, тако и мондијалистичке унисоности. Насупрот томе, обавеза научника је да афирмише етику одговорности, која је темељ либералног поретка, а која мери моралност неког циља, посебно политичког, његовим могућим последицама.

9.4. Између иголаирије и осуде Европе. Српски народ је у својој повести често прелазео пут од неодмереног уздицања и слављења Европе као своје духовне постојбине и највеће узданице, спрам које се односио са неограниченим поверењем и страхопоштовањем, до потпуног разочарања у Европу и резигнираног одбацивања свега што носи европски предзнак, те проклињања свог европског порекла и опредељења.⁴⁵

Кретање између тих крајности показало се, заправо, као кретање из пораза у пораз, што је на прагу XXI века озбиљно довело у питање опстанак српске државе и народа. Стога мислим да се према Европи морамо односити с пуним поштовањем њених великих вредности, али и критички према мрачној страни њеног бића. Јер, непорецива постигнућа и супериорност западноевропске цивилизације имају другу страну медаље: њихову (са)одговорност за муке, патње и зла света.

У таквој ситуацији се у крајње драматичном облику поставља проблем успостављања и одржавања нашег властитог идентитета. Кроз страшна и поразна искуства у протекле две деценије дошли смо до самосвести да је Србија мала држава и да не може значајније да утиче на глобална политичка кретања у Европи и свету. Уколико желимо да опстанемо, морамо напokon схватити да није наш задатак да стварамо или рушимо светски поредак, већ да се прилагођавамо, следећи своје националне и државне интересе.

У том смислу се проблем успостављања и одржавања нашег властитог идентитета не може решити ни локалистичком искључивошћу и нарцисоидношћу ни ригидним, глобалистичким мондијализмом. Наиме, уколико се желимо укључити у процесе европеизације и глобализације, онда морамо ићи двоструким колосеком: 1) досезати и практиковати универзалне вредности и цивилизацијска постигнућа човечанства и 2) сачувати (само)свест о властитом уделу у формирању заједничког света. Другим речима, изградња сопственог идентитета у глобалистичком контексту могућа је у мери у којој проналазимо универзалне вредности у властитој баштини и афирмишемо их у друштвеној и политичкој пракси.⁴⁶ Дакле, иако је Европа изгубила свој изворни, аутентични, хуманистички лик, други избор немамо, ни као народ ни као појединци. Ми „морамо остати Европљани – наравно, не у приземном дневнополи-

45 Вид. Михаило Ђурић, „Европа и европски дух”, у: *Искусиво разлике*, Сабрани списи, књига 9, Службени гласник, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2009, 234–235.

46 Исидора Секулић, *Белешке једној балканофила*, Аналитички тренуци и теме, Сабрана дела, књига IX, „Вук Караџић”, Београд 1940, 484–488.

тичком смислу, јер је данашња американизована Европа оличење духа бесловесности и бестидности, већ у смислу велике европске филозофске идеје о ослобођењу човека као човека.”⁴⁷

У том контексту, наша спољна политика мора да полази од чињеница да је Србија мала држава и да се мора прилагођавати светским тенденцијама и подржавати оне велике силе које јој омогућавају сувереност, територијалну целовитост и просперитет. Нажалост, у протеклој деценији наше политичке елите нису следиле историјски интерес свог народа и државе нити су формулисале основне принципе спољне политике Србије. Напротив, све су подредиле „Европској унији која нема алтернативу”. То не само да није донело економски и политички просперитет и стабилност, већ је суновратило земљу у друштвено-економску кризу, административни хаос, структуралну, технолошку и финансијску зависност од међународне финансијске олигархије.

Данашња политичка елита Србије наставља некритички однос према ЕУ. Она превиђа да и ЕУ доживљава стагнацију, не види велике дефиците демократије у ЕУ. Стога се морају озбиљно преиспитати досадашњи преговори о чланству у ЕУ, будући да они, у облику у којем се спроводе, служе као изговор за непрекидне политичке уцене и наметање штетног неолибералног друштвено-економског концепта. Стара српска пословица каже: кад на путу којим идеш сретнеш тројицу која ти кажу да си пијан – хватај се за плот и кад си најтрезнији.

У том преиспитивању битно је стриктно поштовање устава, стопирање свих споразума и међународних уговора који се тичу уставноправног статуса земље и поништавање свих оних за које се утврди да су неуставни или штетни са становишта виталних националних интереса. Дакле, у односу према великим силама треба да будемо мултиполарни, а мото наше спољне политике мора бити ревитализација унутрашњег суверенитета.

10. НЕГАТИВНО ЗАПОСЕДАЊЕ БУДУЋНОСТИ

10.1. Отуђени човек у модерним временима. Човек XXI века личи на чаробњаковог шегрта из дечје бајке, који је ослободио натприродне силе које више није у стању да обузда. Штавише, те силе се поигравају њиме као дечјом играчком. И као што чаробњаков шегрт спас тражи у заборављеној чаробној формули, тако савремени човек узалудно покушава да излаз из своје парадоксалне и трагичне ситуације пронађе у „политичкој алхемији”, у идеолошкој илузији да је довољно само пронаћи аутоматске полуге: праву државу, партију, вођу или прави компјутерски програм који сопственим механизмом воде напретку и срећи.

Тај човек живи у отуђеном друштву, попут онога које је метафорички приказано у Чаплиновом филму „Модерна времена”. Јер, у њему су

47 Михаило Ђурић, „Голгота Србије 1999”, додатак у: *О иојреби филозофије данас*, Сабрани списи, књига 11, Службени гласник, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2009, 274.

на делу: отуђење у функцији експлоатације и доминације, једнодимензионалност људи, репресивна толеранција, превентивна контрареволуција, бекство од слободе, диктатура над потребама, индустрија свести и добровољно ропство. Сви су изгледи да ће резултати тих отуђујућих механизма бити нездраво друштво осамљених и несрећних људи, али и својеврсно рибарење људским душама.

Инвазија савремених поредака на личност и аутономију појединца започета у XX веку, наставља се појачаним интензитетом у XXI веку. Она ће се и даље остваривати путем суптилних механизма државе, партија и других политичких институција, масовних медија, породице, образовања, науке, уметности и цркве. Та инвазија савремених поредака на појединца нужна је и неопходна, зато што су доминација и експлоатација као стубови модерног друштва утолико ефикаснији и успешнији уколико су механизми отуђења дубље усидрени у (под)свести, нагонима људи и у свим сферама друштва. Помоћу тих механизма пореци XXI века ће, мање репресијом, а више манипулацијом, мање присилом, а више пристанком, вршити „колонизацију” света и његово утискивање у подсвест и нагоне људи. Јер, ти пореци ће морати да створе људе који ће одговарати њиховим захтевима, поданике који су, привидно независни и слободни, спремни да чине оно што се од њих очекује и који се беспрекорно, без принуде и вођа укључују у друштвени механизам.

Примат политичког и демонизација политичке власти, као битно обележје претходних миленијума људске историје, утиснуће се као жиг и у овај век. Политичка власт и у XXI веку задржаће своју отуђеност, порочни и демонски карактер. Због ње ће се и даље убијати, гинути, губити људски лик. Штавише, због све веће моћи коју прибавља, политичка власт ће бити још привлачнија, неодољивија и отровнија. Владајуће политичке елите ће, иза плашта прокламоване демократије, владавине права и правне државе, устоличити демагогију, децизионизам и владавину правом, макијавелизам у политици и диктатуру у власти.

10.2. *Наша будућност је нејатаивно зајоседнућа.* Из тих разлога Хабермас је био у праву кад је својевремено констатовао да је на крају XX stoleћа *наша будућност нејатаивно зајоседнућа*. Данас, на прагу XXI века оцртава се застрашујућа панорама угрожености основних, егзистенцијалних интереса и појединца и државе, друштва и планете у целини. Сенка апокалипсе наднела се над планету. Земља, уместо да постане планета обиља, среће и хармоније, све више наликује на Нојеву барку којом се поигравају моћне силе као дечјом играчком.

Све је мање наде да исплови на обалу о којој су сањали источњачки мудраци, антички филозофи, хришћански мученици, ренесансни умови, просветитељи, социјалутописти и либералдемократе. На тој несрећној барци налазе се отуђени људи који су ослободили силе које више нису у стању да обуздају, са трагичном (само)свешћу о властитој беспомоћности. У данашњој ситуацији на коцки је чак човеков опстанак на планети.

Према свему судећи, ушли смо у век који ће бити суровији и страшнији од претходног, у досадашњој историји најстравичнијег по броју ратова, жртава, разарања. Треба имати у виду историјске процесе дугог трајања, који се понекад јављају као детерминанта, а понекад као константа у понашању великих сила. Оно у чему се данас слажу водећи мислиоци, од Хабермаса до Чомског, јесте да је будућност Европе и света на почетку XXI столећа алијенирајућа и обесхрабрујућа.

Ми у Србији смо то пре других осетили, док су падале бомбе НАТО-а по нашим градовима 1999. године. Потоњи сценарији „међународних интервенција” и бомбардовања суверених држава у Ираку, Либији, Сирији, Украјини одвијали су се према моделу сличном у СФРЈ деведесетих и Србији 1999. године. Наиме, технолошким ратом, инструментализацијом међународних организација и помоћу планетарне индустрије свести одвија се процес: криза – санкције – инсценирани злочин као основа за „леgitимну интервенцију”, као „легално покриће” за бомбардовање и почетак рата.

Будући да су се на путу доминантних светских сила и самозваних господара света сада нашле економски, војно и политички моћне земље (Русија, Кина и друге), на видик у глобални сукоби и „хистеричне поаме” које провоцирају нереде сличне онима уочи Првог и Другог светског рата. Уколико се ти сукоби догоде, извесно је да ће досадашње „Пустињске олује” на Блиском истоку, „Милосрдни анђели” на Балкану и сличне акције – бити додир анђеоских крила у односу на оно што ће бити у новим ратним сукобима. Не заборавимо: велики ратови у XX столећу вођени су за фосилна горива, тржиште, прераспodelу политичке доминације.

У могућем великом рату у XXI веку сукоби ће бити поводом виталних вредности од којих дословно зависи опстанак народа и држава (вода, тло, ваздух, виталне сировине). Ту се неће бирати средства, а епилог би извесно био трагичан за људски род и планету у целини. У том смислу ваља разумети Хабермасову тезу о „негативно запоседнутој будућности” на прагу XXI столећа. Наш велики филозоф Михаило Ђурић своју беседу против бомбардовања НАТО-а у априлу 1999. године завршио је злослутном реченицом: „Највећа невоља данашњег света је невоља неувидљива невоље!”⁴⁸

У том контексту, на прагу XXI века и будућност Србије је негативно запоседнута. Србија се батрга у каљузи предмодерног друштва, покушавајући да реши основне лекције модерне политичке историје које су постављене на дневни ред још крајем XIX века. Нажалост, стицајем различитих објективних и субјективних околности, те основне лекције (о демократској правној држави, владавини права, парламентаризму, плурализму и сличним тековинама) она није успела да апсолвира, те се

48 Михаило Ђурић, „Похвала Србији 1999”, у: *О ипйреби филозофије данас*, Сабрани списи, књига 11, Службени гласник, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2009, 260.

по ко зна који пут нашла на споредном колосеку историје. Отуда данас више нико не гаји илузије да ће победом на изборима квазидемократских кандидата и њихових партија бити промењена природа режима и да ће наступити општи бољитак у Србији.

Наш проблем није човек, овакав или онакав политичар, него принцип ауторитарне владавине, која је, нажалост, остала непромењена. Стога је извесно да од успеха у савладавању основних лекција модерне политичке историје и установљавању претпоставки за остварење универзалних људских слобода, пуне слободе и истинске демократије, зависи да ли ћемо се приближити модерном друштву или ћемо се суновратити у предграђанско стање деспотизма и самовлашћа, у којем је човек човеку и народ народу у вук.

✱

Успостављајући теоријско-методолошки оквир ових истраживања, покушао сам да разумем и објасним друштвену стварност Србије у једном драматичном, напетом историјском и социјалном контексту, у којем се српски народ нашао на судбоносној прекретници. Настојао сам да својим текстовима, у складу са „категоричким императивом” Тома Ботомора, према којем „главни импулс истраживача мора бити анализа и тумачење главних проблема свога времена” – понудим одговоре на десет круцијалних питања и дилема који су били предмет мојих истраживања у претходним деценијама.

Другим речима, да ли ћемо у Србији на почетку XXI века дефинитивно остати на споредном колосеку историје, као периферна европска колонија са омчом неолибералног ропства око врата, у којој су на делу ауторитарни поредак са партијским Левијатаном и сатанизованом политичком влашћу; или ћемо се усправити и путем самоослобађања збацивати спољашње и унутрашње стеге – „одбацили све оно што спутава препород наше отаџбине у свим областима, од демографије, преко привреде, до културе у најширем смислу те речи. Тек ће тада бити могућан размах слободног живота прожетог достојанством и протканог правдом, јединог који је вредан да га човек (про)живи на овом свету”.⁴⁹

На крају, желећи да бар са мало оптимизма завршим ову расправу, подсетићу на заветну поруку Михаила Ђурића: „Нема разлога да сумњамо у то да ће српски народ, упркос свим тешкоћама и искушењима кроз које данас пролази, умети да остане веран себи, свом изворном слободарском опредељењу, те да ће наћи начина и смоћи снаге да одоли суровим претњама и притисцима моћника и силника данашњег обездушеног и обезличеног света, да ће успети не само да потврди своје право на опстанак него и да стваралачки присвоји своју велику митску

49 Данило Баста, *Самойошћовање и њузавості 3, Најновији ітекстіови с іоводом*, Библиотека „Политика и друштво”, Досије студио, Београд 2015, 6–7.

прошлот и тако, у крајњој линији, уистину обогати и осавремени свој национални дух и карактер.”⁵⁰

Дакле, остаје нам да се надамо и верујемо у овакав исход наше садашње националне и државне трагедије. А док има вере и наде, биће и човека и његове слободе, или бар борбе за њих.

*Prof. dr Jovica Trkulja**

BETWEEN AUTHORITARIAN SYSTEMS AND DEMOCRACY: A CONTRIBUTION TO CRITICAL ANALYSIS OF POLITICAL SYSTEM OF REPUBLIC OF SERBIA

Summary

The author sums up the results of the research of problems and contradictions of the political system of Republic of Serbia which he had conducted within the framework of different projects of Faculty of Law of University of Belgrade from 1990 until 2016. The research was part of projects „Setting up of Serbia as a Modern State based on the Rule of Law” (1992–2004), „Development of Legal System of Serbia and Harmonization of that System with the European Union Law (Legal, Economic, Political and Sociological Aspects)” (2004–2014) and „The Perspectives of Implementing European Standards into Legal System of Serbia” (2011–2016). Over the past twenty five years the author has published number of articles and essays based on the above- mentioned research in different legal, sociological and political sciences journals. Setting Serbia up as modern democratic state based on the rule of law and contradictions in its’ political system were the common topic of all the articles and essays. The author analyses the events in Serbia using two theoretical models of social changes – „reforms” and „transition”. The former, the process of reforms, has been used in understanding the origins and dynamics of Milosevic’s regime that selectively „reformed” the Titoist heritage of politocratic rule (part one of the book). The latter, process of transition from an authoritarian into democratic society begun on October 5th, 2000, and still continue until today, in 2016. Serbian society faces many obstacles and challenges on this road of transformation, which is more than a mere „reform” (the so-called Post-Communist transition). As a part of summing up of his research, the author listed the following ten key issues and ideas of wider significance for understanding of problems and contradic-

50 Михаило Ђурић, „Слово љубве 1994”, нав. дело, 277.

* Jovica Trkulja, PhD. Professor of Law, Faculty of Law University of Belgrade. This article is the result of research within the project *Perspectives of Implementation of European Standards in the Serbian Legal System* (179059), supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

tions of the political system in Serbia: 1. The curse of authoritarianism and personal rule, 2. Side tracking of the Post-Communist transition, 3. Betrayal and self-compromising of the intellectuals, 4. Challenges of the failed modernisation, 5. Antinomies of democracy, 6. Denial of the rule of law, 7. Devastating the media and universities, 8. Prevention of discrimination, 9. Contradictions of Europeisation and globalisation, 10. Taking a negative possession of the future.

Key words: *Political System of Serbia. Authoritarianism. Transition. The rule of law. Antinomies of democracy. Contradictions of Europeisation and globalisation.*